

Diergezondheid in de samenleving van morgen

Resultaten en aanbevelingen naar aanleiding van een werkconferentie gehouden op 27 en 28 maart 2007 in het Kurhaus te Scheveningen

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Colofon

Samenstelling: J.L. Tersteeg, H. Smit, S.M.J. Mink, D. Brunt en
J.M. de Jonge

Uitgave: *WING Process Consultancy*
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
+31 (0317) 47 42 08

Datum: April 2007

Opdrachtgever: Ministerie van LNV – Directie VD

ISSN 1572 – 4611
WING RAPPORT 030

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Context	5
1.2 Beleidstraject Nationale Agenda	5
1.3 Diergezondheid in de samenleving van morgen	6
2. Werkconferentie - avondgesprek	11
2.1 Opening werkconferentie	11
2.2 Opinieleiders in gesprek	13
3. Werkconferentie - Werkatelier	21
3.1 Opening werkatelier	21
3.2 Nabespreking avondgesprek	22
3.3 Belangrijke ingrediënten voor de vier toekomsten	24
3.4 Uitwerking van 4 mogelijke toekomsten	26
3.5 Slotdiscussie	35
3.6 Afsluiting	37
4. Conclusies en aanbevelingen	39
4.1 Beleidsvoornemens, denkbaar in meerdere toekomsten	39
4.2 Aandachtspunten	40
4.3 Conclusies en aanbevelingen	41
5. WING 's reflectie op de aanpak	45
5.1 Meerwaarde	45
5.2 Kanttekeningen en beperkingen	46

1. Inleiding

1.1 Context

Diergezondheid is een kwestie van nationaal belang. Dat hebben de recente uitbraken van dierziekten wel uitgewezen. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) wil graag voorkomen dat dierziekten uitbreken. En mocht dat onverhoopt toch het geval zijn dan wil LNV die zo goed mogelijk en maatschappelijk verantwoord bestrijden. Het ministerie voert hierover overleg met de verantwoordelijke organisaties. Dit moet leiden tot een Nationale Agenda Diergezondheid (2007- 2013).

In de Nationale Agenda Diergezondheid staat het beleid voor de komende jaren centraal. Onder het motto *'Voorkomen is beter dan genezen'* krijgt preventie van dierziekten veel aandacht. Hierbij komt vaccinatie nadrukkelijk aan de orde, hoewel er nog steeds problemen zijn met de afzet van producten van gevaccineerde dieren. Een ander belangrijk thema is de differentiatie van het diergezondheidsbeleid: een verschillende aanpak van het beleid voor verschillende soorten dierhouders (commercieel gehouden dieren, hobbymatig gehouden dieren en 'wilde' dieren). Ook de betaalbaarheid van de dierziektebestrijding krijgt veel aandacht.

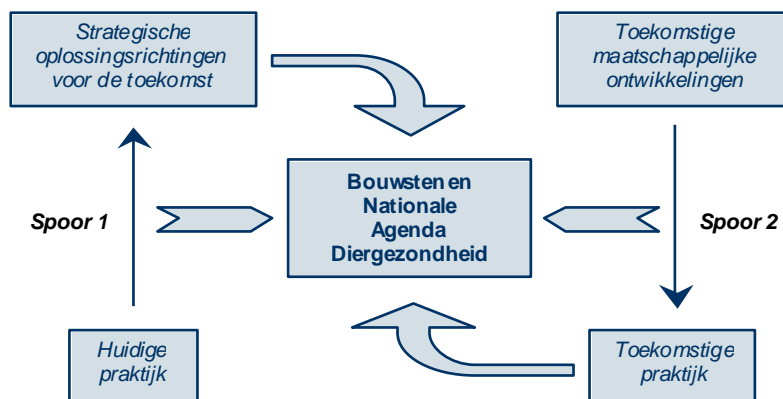
1.2 Beleidstraject Nationale Agenda

Het formuleren van deze Nationale Agenda loopt parallel aan een traject van de Europese Commissie dat bedoeld is om een nieuw Europees diergezondheidsbeleid te formuleren. Hieraan ligt een uitgebreide evaluatie van het beleid in de periode 1995-2004 ten grondslag. Met de Nationale Agenda Diergezondheid wil LNV input leveren in het EU-traject.

Bij de opzet van het beleidstraject in het najaar van 2006 was een expliciet doel van de organiserende directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid om de buitenwereld bij het beleidsvormingsproces te betrekken. Dit is v omgegeven in drie sporen.

Spoor 1

Een uitgebreide consultatie van stakeholders, via e-mail, diepte-interviews en workshops met LNVers over hun perceptie van de huidige problemen en kansen rond diergezondheid. Dit spoor werd georganiseerd door de Animal Sciences Group (ASG) van Wageningen UR.

Spoor 2

Een analyse van maatschappelijke ontwikkelingen op langere termijn en hun betekenis voor de te kiezen beleidsstrategieën diergezondheid van morgen. Dit traject werd georganiseerd door WING *Process Consultancy*.

Spoor 3

Later is spoor 3 toegevoegd: een brede consultatie van betrokkenen en burgers in de vorm van een *Maatschappelijk Café*. Dit is georganiseerd door Schuttelaar en Partners.

1.3 Diergezondheid in de samenleving van morgen

Dit rapport bevat de resultaten van spoor 2: de vertaling van mogelijke maatschappelijke ontwikkelingen naar bouwstenen voor de Beleidsagenda Diergezondheid. De vraagstelling voor spoor 2 was de volgende:

- 1) Organiseer een proces dat leidt tot een breed draagvlak en eigenaarschap bij een groep van stakeholders, door deze groep actief te betrekken bij het opstellen van de Beleidsagenda Diergezondheid. Als belangrijkste stakeholders dacht LNV daarbij aan professionele dierhouders, hobbydierhouders, natuurbeheerders, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.
- 2) Kom tot bouwstenen voor de beleidsagenda door het lange termijn perspectief centraal te stellen. Daarin moeten maatschappelijke ontwikkelingen – nationaal en internationaal - in de ruimere omgeving van het beleidsveld leidend zijn voor het komen tot beleidsopgaven.
- 3) Help de resultaten te integreren met de bouwstenen uit spoor 1 bij een afsluitende conferentie

Aanpak

Het project is vormgegeven via de volgende stappen.

Voorbereidende verkenning

We zijn gestart met een verkenning van bestaande scenariostudies naar de toekomst van het Europese platteland, zoals de Verkenning Welvaart en Leefomgeving (WLO), EURuralis, Prelude etc. Tezamen met ander documenten over lange termijn trends leidde dit tot een eerste selectie van ontwikkelingen met grote impact op diergezondheid (drivers). Deze zijn besproken en verder uitgediept met het kernteam en de projectgroep, die daarbij tevens fungeerden als kennisbron (wat zien wij als grote ontwikkeling?). Ook werd hiermee binnen de project- en kerngroep het denken over maatschappelijke ontwikkelingen gestimuleerd. De maatschappelijke trends zijn vervolgens vertaald naar hun mogelijke gevolgen voor diergezondheid.

Toekomstbeelden 2020

Op basis van de in de vorige stap verkende trends, zijn vier mogelijke toekomstbeelden opgesteld voor het jaar 2020. Hierbij is aangesloten bij de bestaande EU-Ruralis scenario's. De toekomstbeelden (zie ook dit rapport) hadden als functie om mogelijke maatschappelijke ontwikkelingen met grote impact op diergezondheid concreet en voorstelbaar te maken. Hiermee werd een voedingsbodemp gecreëerd voor de later in het proces te formuleren beleidsstrategieën. De toekomstbeelden zijn besproken en getoetst met het kernteam en de projectgroep.

Voorbereiding werkconferentie

In samenspraak met de projectleider, het kernteam en de projectgroep is een ontwerp gemaakt voor een 24-uurs werkconferentie. Deze is ter goedkeuring aan de bestuursraad voorgelegd, die ook een actieve rol nam bij het selecteren van de deelnemers. Aan de hand van de ontwikkelde draaiboeken werd de opzet en aanpak van de werkconferentie besproken met het kernteam. Hierbij kregen de kernteamleden zoveel mogelijk een actieve rol toebedeeld.

De werkconferentie

De werkconferentie kreeg uiteindelijk de vorm van een avondgesprek tussen opinieleiders, en een daarop volgend werkatelier van een dag voor een groep z.g. 'ontwikkelaars'. Deze laatste groep bestond uit ca 30 vertegenwoordigers van diverse stakeholder organisaties die betrokken zijn bij diergezondheid en een aantal personen van buiten deze wereld. Als setting werd voor het Kurhaus in Scheveningen gekozen.

Uitwerking en rapportage

Na afloop van de werkconferentie is het nog ruwe materiaal twee maal met de projectgroep besproken en in overleg opgewerkt tot een set van conclusies en aanbevelingen. Deze kunnen als bouwstenen dienen voor de het schrijfproces van de Nationale Strategie Diergezondheid.

Eindpresentatie

De aanpak en resultaten van spoor 2 zullen in juni 2007 worden gepresenteerd en bediscussieerd tijdens een presentatie voor medewerkers van de directie Voedselveiligheid en Diergezondheid van LNV. Ook zal dan een evaluatie plaatshebben met de opdrachtgever.

De werkconferentie

Dit rapport concentreert zich op de werkconferentie van 27 en 28 maart, en op de conclusies die daaruit te trekken zijn. Aan de werkconferentie namen, naast beleidsmakers van LNV, vertegenwoordigers deel van de commerciële dierhouderij, de toeleverende en verwerkende industrie, de handel, hobbydierhouders, natuurorganisaties, consumentenorganisaties, de dierenbescherming en andere maatschappelijke organisaties (zie Bijlage 1).

Tijdens het avondgesprek van 27 maart wisselden de 10 opinieleiders gedurende tweeënhalf uur van gedachte over een aantal maatschappelijke ontwikkelingen en hun betekenis voor het diergezondheidsbeleid van de toekomst. De ontwikkelaars hadden daarbij de rol van observator en commentator. Ook was een groep van ca. 25 LNV-medewerkers aanwezig als toehoorder. Het avondgesprek had als doel om de opinieleiders een aantal richtinggevende uitspraken te ontlokken die als input konden dienen voor het werkatelier.

Tijdens het werkatelier van de volgende dag leefde de groep van ontwikkelaars zich in de vier tevoren opgestelde toekomstbeelden in en vertaalde deze naar vier mogelijke beleidsagenda's voor diergezondheid in de toekomst. In een eindsessie werden de vier beleidsagenda's geïntegreerd tot een lijst van 'no regret' maatregelen (kansrijk in meerdere scenario's) en een lijst van verrassende punten en aandachtspunten.

De werkconferentie was een gezamenlijk product van de directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid (ministerie van van LNV) en WING *Process Consultancy*. WING was daarbij verantwoordelijk voor het procesontwerp, de logistieke organisatie, de procesbegeleiding en de verslaglegging. Ook de in dit rapport opgenomen conclusies en aanbevelingen komen voor rekening van WING.

Programma van de werkconferentie

Dinsdag 27 maart – Opinieleiders in gesprek

- 18:00 Ontvangst met lopend buffet
- 19:00 Opening werkconferentie (door mw. G. Verburg, minister van LNV)
- 19:15 Avonddebat: opinieleiders in gesprek
- 21:30 Afsluiting met borrel

Woensdag 28 maart – Ontwikkelaars aan het werk

- 08:30 Opening werksessie (door mw. M. Klein, projectleider LNV-VD)
- 08:40 Vier mogelijke toekomstbeelden
- 10:00 Uitwerken van toekomstbeelden (werkgroepen)
- 13:00 lunch
- 13:45 Ambities per toekomstbeeld (werkgroepen)
- 15:00 Presentatie 4 denkbeeldige agenda's diergezondheid
- 15:45 Discussie
- 16:45 Conclusies (door mw. A. Oppers, directeur LNV-VD)
- 17:00 Afsluiting met drankje

2. Werkconferentie - avondgesprek

2.1 Opening werkconferentie

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mw. G. Verburg:

"Welkom op deze werkconferentie".

"Wie zegt dat Nederland dichtbevolkt is, noemt meestal de zestien miljoen mensen die in ons land leven. Men vergeet de honderd miljoen kippen en ander pluimvee, de elf miljoen varkens, vier miljoen koelen, twee miljoen schapen en een half miljoen paarden. Mensen denken daar - zo lijkt het soms - liever niet over na. Totdat er een dierziekte uitbreekt. Dan kan niemand er meer omheen. Dan blijkt opeens hoeveel dieren er in ons land leven, dat ze vervoerd worden van de ene plek naar de andere. Dat een dierziekte zich razendsnel kan verspreiden. Dan blijkt ook dat er een overheid is, die - als het moet - snel en adequaat maatregelen kan treffen. Maatregelen, die niet altijd even prettig zijn, maar wel nodig."

"We zijn gepokt en gemazeld als het gaat om dierziekten. Op het gebied van crisisbestrijding, is mijn ministerie helaas het meest ervaringsdeskundig van alle overheidsinstellingen. Ik heb me laten voorlichten over de crisisdraaiboeken. We hopen dat ze niet nodig zijn, maar als ze nodig zijn dan moeten we erop voorbereid zijn. We werken snel en adequaat. Dat geldt ook voor onze samenwerking met andere instanties en overheden."

"Ook op Europees niveau is er inmiddels een uitstekende samenwerking op dit gebied. Dat is het probleem dus niet. Daarom hebben wij u vanavond ook niet uitgenodigd. We staan voor een andere uitdaging. We willen niet langer van de ene naar de andere crisis hollen. Voorkomen is immers beter dan genezen. Het is de bedoeling dat we tijdens deze werkconferentie een paar mogelijke toekomstbeelden gaan inkleuren over diergezondheid."

“Het is belangrijk om te onderzoeken hoe we dierziekten kunnen voorkomen. Ook omdat nieuwe ontwikkelingen, zoals klimaatverandering, invloed kunnen hebben op het soort en de frequentie van dierziekten. Bovendien reizen mensen vaker en verder, wat het risico van snelle verspreiding van dierziekten vergroot. Er zijn nieuwe uitdagingen en nieuwe bedreigingen en dat biedt ons de gelegenheid om daar over na te denken en te bekijken hoe je de stap kan maken naar preventie.”

“Een andere vraag, die de hele samenleving aangaat, is wat te doen met producten van geaccineerde dieren. Het is een duidelijke maatschappelijke wens dat we minder ruimen en meer inenten in de bestrijding van dierziekten. Daar sta ik volledig achter. Maar als de samenleving vervolgens de producten – of liever het vlees – van die dieren niet wil, dan biedt vaccinatie voor een ondernemer niet veel soelaas. Voldoende grond dus om een brede discussie te voeren over hoe we dierziekten voorkomen, vermijden en waar nodig bestrijden. Ook de Europese Unie staat in de startblokken om het dierziektenbeleid te vernieuwen. Ook daar is het adagium: voorkomen is beter dan genezen.”

“Uw inbreng gebruiken we voor ons eigen nieuwe – nationale – beleid, waarbij preventie wat mij betreft absoluut prioritair is. Dat beleid willen we in oktober presenteren in een Nationale Agenda Diergezondheid. Voel u uitgedaagd om vandaag en morgen, maar ook in het vervolg een belangrijke bijdrage te leveren aan deze discussie. Er zijn in dit debat geen taboes.”

“Ik ben zeer benieuwd naar uw mening. Hoe ziet de structuur van de veehouderijsector er bijvoorbeeld over twintig jaar uit? Slopen we dan nog steeds met biggen door Europa? Kan een peuter anno 2020 nog zonder volledige ontsmetting voren achteraf naar de kinderboerderij? Hoe betrekken we burgers, buitenlui en vakantiegangers bij onze preventie-uitdaging?”

“Dames en heren, ik reken op u om in het juiste perspectief te kijken naar de problemen rond dierziekten. Namelijk vanuit de hele samenleving. Ik ben zeer benieuwd naar uw ideeën, om de nodige slagen te maken richting preventie, met betrokkenheid van zestien miljoen Nederlanders en in het belang van alle mensen en alle dieren waarvoor we met elkaar verantwoordelijk zijn.”

“Ik geef nu graag het woord aan Henk Smit van WING, die onze discussie vanavond zal leiden.”

2.2 Opinieleiders in gesprek

Herik Smit, WING ProcessConsultancy, stelt de opinieleiders voor:

- Mw. R.M. Bergkamp, Directeur Generaal, ministerie van LNV
- Dhr. R.A. Coutinho, Directeur Centrum Infectieziektebestrijding, RIVM
- Dhr. D. van Doorn, Voorzitter Raad van Bestuur, Vion Food Group
- Dhr. A. Pijpers, Directeur, Gezondheidsdienst voor Dieren BV
- Dhr. J.J.G.M. Sanders, Voorzitter van de Hoofddirectie, Campina
- Dhr. J.C.P. Staman, Directeur, Rathenau Instituut
- Mw. C.P. Termeer, Hoogleraar Bestuurskunde, Wageningen UR
- Dhr. H. Vaarkamp, Voorzitter, Raad voor Dierenaangelegenheden
- Dhr. J.C.P. Vogelaar, Bestuurslid, InnovatieNetwerk
- Dhr. P.C.E. van Wijmen, Voorzitter, Raad voor het Landelijk gebied

Gedurende de komende tweeënhalve uur ontwikkelt zich een debat gedurende welke de toehoorders/ontwikkelaars tussentijds de gelegenheid krijgen te reageren. Een integraal verslag van het debat is opgenomen in Bijlage 4. Hierna volgt een samenvatting op hoofdlijnen.

Maatschappelijke trends en het belang voor diergezondheid

Opkomende nieuwe wereldeconomieën

In Azië en Zuid-Amerika is sprake van sterk opkomende economieën die zullen concurreren met de Nederlandse veehouderij. In het eerder gehouden debat Intensieve Veehouderij is geconcludeerd dat er ruimte is voor kwaliteitsproductie voor een versmarkt in de driehoek Londen, Berlijn, Parijs. Hoe ziet deze toekomstige veehouderij er uit?

De vraag is vooral of en hoe Nederland een exportland kan blijven. Landen zoals China en India zullen veel moeite hebben om de groeiende eigen vraag bij te houden. Het Nederlands bedrijfsleven beschikt over goede infrastructuur en een grote versmarkt. Een sterke troef is het kennisintensief karakter, dat gevoed wordt door de driehoek overheid- bedrijfsleven en wetenschap. Wij spelen de bal met elkaar. Op het gebied van diergezondheid lopen bedrijven zoals VION en Campina voorop op het gebied van ketenbeheersing. Het zijn kennisintensieve bedrijven. We zijn zover gekomen, mede door de crisissuitbraak. De uitdaging voor de komende 10 jaar is om dat op een duurzame manier te doen, waarbij dieren wel zijn onderdeel is van duurzaamheid.

Dhr. Sanders: *“Ervaring en kwaliteit, alles zit in de keten geborgd. Deze systemen zouden gebaseerd moeten zijn op toezicht op toezicht. De kracht van*

onze industrie is dat wij in staat zijn zelf te zorgen voor eigen toezicht en de overheid te vragen naar een verstandige manier om daar toezicht op te houden."

Vraag: Wat is nu de grootste wissel die de voorspelde economische groei in Zuidoost-Azië en in Latijns Amerika zal trekken op het karakter en de sturing van het Nederlandse agrocomplex?

De meeste grote bedrijven hebben professionele eigen kwaliteitssystemen, waarbij de overheid controleert of de systemen goed zijn via toezicht op controle. Niet al het bedrijfsleven is zo professioneel en niet alle Brusselse regelgeving stelt ons in staat om toezicht op controle toe te passen. Dat brengt ons in een spagaat. Er zijn Brusselse grenzen voor hoe modern wij onze systemen mogen inrichten. De Brusselse kaders dateren nog uit de jaren '70 en leggen mogelijk beperkingen op aan zelfcontrole.

Het is dus goed dat het Brussels kader nu ook in bespreking is, en daar hangt veel van af.

De kracht van Nederland is elkaar de bal toe spelen. De basis daarvan is dat er zelforganiserend vermogen blijft bij bedrijven om dat met elkaar te regelen. Blijft dat vermogen in de toekomst in stand of slaan we maatschappelijk door naar individualisering? Een andere bedreiging komt uit de hoek van de 5% knoeiers, de 'free riders'. Daar hebben we strenge regelgeving voor nodig. Dat ondermijnt de ruimte voor het zelforganiserend vermogen en daarmee ondergraaf je vertrouwen. Hiervoor is een oplossing nodig.

De industrie moet en kan wel degelijk een ook in de toekomst een zelfreinigend vermogen hebben, maar zal dit duidelijker moeten organiseren en af dwingen.

Verhouding mens - dier

Hoe ontwikkelt zich de verhouding tussen mens en dier? Door voortgaande verstedelijking komt de stedelijke burger steeds meer centraal te staan en ontstaat vervreemding van productiedieren. De tegentrend is dat steeds meer mensen op het platteland gaan wonen. We gaan het platteland opnieuw waarderen. Hoe zetten deze twee trends de komende 20 jaar door?

Er is grote variatie in de verhouding met dieren. De manier waarop we met huisdieren omgaan is in mensen zelf verdeeld. De invloed van de media is duidelijk toegenomen. De media buiten in programma's over dieren deze diversiteit aan gevoelens uit.

Media aandacht, zoals voor 200 paarden die buitendijks uitgesloten waren bij Marum in het hoge water, leidt tot overtrokken reacties in de samenleving en ook in het beleid.

Mw. Termeer: *"één van de belangrijkste trends in studies van bestuurskundigen is het incidentalisme (beleid/bestuur reageert steeds vaker op incidenten). Mijn vraag is hoe gaan de toegenomen beeldcultuur en toegenomen aandacht*

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars

- Pas op voor een samenleving met onoverbrugbare scheidslijnen: tussen veehouderij en natuur (vogelgriep), tussen veehouderij en samenleving (zoönosen) en tussen samenleving en vrije natuur (ziekte van Lyme). Op al die terreinen leiden verbindingen tot risico's.
- Nederland heeft veel bereikt in de wereld op het gebied van food, maar het heeft wel z'n prijs voor hobbydieren. Kleinschalig fokken is moeilijk. Je kunt in Nederland niet hobbymatig varkens fokken. We moeten proberen een meer gedifferentieerd beleid te maken.
- Problemen en knelpunten moeten ook gezien worden als kansen voor fundamentele vernieuwing. Zoek het bijvoorbeeld in de regelgeving en schaalgroottes.

voor dieren elkaar versterken? Ik denk dat het vooral belangrijk is dat overheid weerstand, een zelfreinigend vermogen ontwikkelt tegen incidenten."

Daarnaast speelt er een fundamenteel probleem met de acceptatie van hoe we productiedieren houden. De acceptatie van de huidige productiesystemen staat op de tocht. We moeten een stap terug. Educatie is daarbij belangrijk, te beginnen bij het leren aan kinderen op de basisschool hoe ons vlees wordt geproduceerd. Als we ontheemd raken van de basis van omgang met dieren, en dieren alleen als knuffeldier kennen, dan zijn we in een rare situatie beland.

Het intensievere contact met nieuwe huisdieren gaat nieuwe problemen met zich meebrengen. Het risico wordt groter dat bijzondere micro-organismen worden overgedragen op dieren en mensen. Aan de andere kant dreigt een doembeeld van een samenleving met drie Berlijnse muren: tussen veehouderij en natuur (vogelgriep), tussen veehouderij en samenleving (zoönosen) en een tussen de samenleving en de vrije natuur (ziekte van Lyme). Op al die terreinen leiden verbindingen tot risico's.

Wilde dieren

We zijn al 20 jaar bezig om op twee plaatsen hoefdieren meer aan de krachten van de natuur over te laten. Welke plek hebben deze wilde dieren in natuurgebieden over 20 jaar? En wat betekent dat voor diergezondheid?

De meningen rond dit onderwerp lopen uiteen.

Dhr. van Wijmen: *"De trend om in grotere eenheden natuur de vrije krachten van het ecosysteem baan te geven (en dat zijn ook de grotere dieren, het edelhert), die trend zal zeker doorzetten. Groen zal door robuuste verbindingen in grotere eenheden aan volume winnen. Daar zal rood wild/grof wild lopen."*

Anderen voorzien dat een tegentrend zal ontstaan, omdat de maatschappij steeds minder accepteert dat dieren lijden, en omdat voorzien wordt dat mensen ook meer de negatieve gevolgen zullen ondervinden.

Dhr. Vaarkamp: *"We zijn onderhevig aan trends, de wal gaat het schip keren over 20 jaar. We krijgen oproer als er een paar paarden in het water lopen maar we kijken niet naar de creperende dieren in de Oostvaardersplassen, want daar staat nog geen camera. Schotse Hooglanders waren geen succes omdat ze het gras niet kort hielden, en nu is er weer een nieuwe idee om bizons los te gaan laten. Maar zodra de eerste ongelukken gebeuren, zal er maatschappelijk zeker een tegentrend ontstaan."*

Een pragmatische insteek is, dat het om relatief weinig dieren gaat, en dat vaccinatie van wilde dieren een eenvoudige operatie is, die in buurlanden al gangbaar is, en over 20 jaar ook in de Oostvaardersplassen wordt verwacht. Ook over toekomstige de publieke acceptatie van natuurbeelden waarin dieren ziek zijn, sterven of lijden (misgeboorte) lopen de meningen uiteen. ICT en Webcams zullen deze beelden in elk geval dichterbij brengen. Hiermee samenhangend komt de discussie op tafel wat de morele plicht van mensen naar wilde dieren toe is, zoals in de Oostvaardersplassen, waar dieren in een afgesloten gebied zitten. Het is duidelijk dat het debat over het omgaan met wilde dieren verder gevoerd moet worden.

Een ruimtelijke oplossing voor het hanteren van de spanningen tussen diergezondheid en natuur komt meerdere malen naar voren.

Dhr. Pijpers: *"Als we praten over de toekomst van diergezondheid zou je Nederland moeten opsplitsen in drie delen: het westen (verstelijking en parkgebieden), en de rest van NL moet je goed ruimtelijk verdelen tussen natuur en vooral agrosector. Geef daar randvoorwaarden aan, zodat er ondernomen kan worden door de ondernemers. Verander als overheid niet steeds je regels zodat ze kunnen doen aan schaalvergroting en kunnen investeren. Dat kunnen we prima handelen in de diergezondheid. Maar je moet wel keuzes durven maken in de maatschappij. Ruimtelijke ordening zal van grotere invloed zijn op hoe vee gehouden zal worden dan de diergezondheid. Overheid moet dat helder verankeren en voor lange termijn."*

Er wordt te veel een tegengestelde positie gecreëerd tussen dieren in de natuur en dieren die buiten lopen. Er zitten meer risico's tussen productiedieren onderling, dan tussen productiedieren en wilde dieren. Het risico bestaat van onnodig zwart maken.

Dhr. van Doorn: *"Nederland is een stedelijke agglomeratie. We willen blijven genieten van de natuur, die ontwikkelingen zijn er. De invulling van het landschap zal meer leidend zijn in de besluitvorming rond dierhouderij dan diergezondheid. Willen wij de leidende positie blijven behouden in de food- en agribusiness, dan zullen we op de trends in moeten spelen. We zullen daar antwoorden in moeten vinden. Duurzaamheid staat daarin cruciaal. Onze sector zal dus nog een verdergaande slag moeten maken in duurzaamheid om het*

bestaansrecht waar te kunnen maken en maatschappelijk geaccepteerd te blijven. We moeten ons richten op de discussie hoe we dat in gaan vullen."

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars

- Het debat rond wilde dieren roept sterke emoties op, met name als het gaat over de Oostvaardersplassen. Hoe dicht bij de verstedelijkte kant van Nederland kunnen we dit soort gebieden laten ontstaan en laten gebeuren? Maak onderscheid tussen gehouden dieren en wilde dieren. Op de meeste plaatsen in Nederland betreft het gehouden dieren die een rol hebben in het natuurbeheer; in de Oostvaardersplassen betreft het wilde dieren volgens de rechter.
- Een ander punt van aandacht is het wilde zwijn. Peter van Wijmen zei: dieren aan de top van de piramide die vanzelf binnen komen, daar kun je niet op tegen zijn. Bij het wilde zwijn is de praktijk is helaas anders. Neem Drenthe bijvoorbeeld. De wilde zwijnen worden daar doodgeschoten terwijl ze er op eigen kracht binnengekomen zijn. Zo wordt het wilde zwijn de mogelijkheid ontnomen onderdeel te worden van een robuust ecosysteem.

Toekomstbeelden en vraagstukken rond diergezondheid

Booming Valleys

Verplaatst u zich in een wereld waarin een sterke overheid en een sterk floreerend bedrijfsleven gezamenlijk de regie voeren (Booming Valleys, zie hoofdstuk). Wat hebben beide partijen gedaan en gelaten om tot die vorm van samenwerking te komen? Hoe werkt dit uit voor diergezondheid en dierenwelzijn?

Deze wereld, met nul tolerantie voor risico's, gehoorzame burgers en een sterke overheid, is volgens sommigen alleen mogelijk na een grote crisis, bijvoorbeeld als er een MRSA uitbraak heeft plaatsgevonden met een pandemie als gevolg. De omstandigheden van een sterk sturende overheid gericht op nul tolerantie t.a.v. risico's genereren een slecht klimaat voor innovatie. Booming Valleys is dan een te optimistisch beeld.

Het eerste wat de overheid in dit scenario zou doen, als het gaat om duurzaamheid en risico's buiten de deur houden, is het internationaal dierenvervoer te verbieden. Het bedrijfsleven aan tafel ziet hierin zeker mogelijkheden. Al geeft men ook aan, dat grote bedrijven altijd internationaal opereren, een eigen verantwoordelijkheid nemen voor voedselkwaliteit en daar een faciliterende overheid bij zien functioneren, waardoor zij in een ander toekomstbeeld terecht komen.

De combi van een sterke overheid en bedrijfsleven biedt volgens anderen kansen.

Dhr. Sanders: *"Als sterke overheid en een sterk bedrijfsleven moeten we samen in Europa kijken wat we voor elkaar kunnen krijgen op het gebied van diergezondheid. Toezicht op toezicht, lange termijn afspraken, verder twee sporen beleid: enerzijds ruimte voor groei met professionele grootschaligheid, en daarnaast ruimte voor kleinschaligheid, ook om de burger dichter bij het platteland te brengen. Samen zorgen dat we niet teveel reageren op incidenten en beeldvorming."*

Maar met een uitbreidend Europa zal de trend niet zijn dat de overheid soepeler zal kunnen omgaan met het bedrijfsleven, zij zal juist strenger en op een ouderwetse manier moeten gaan opereren en bijvoorbeeld zelf de controles doen.

Een sterk risicomijdende overheid die strenge regie en controles uitoefent zal tot gevolg hebben dat de veehouderij eenzijdig gaat inzetten op goed beheersbare monoculturen, schaalvergroting, steeds rationeler (gesloten systemen). Hobbydierhouderij en biologische bedrijven zullen geleidelijk naar de achtergrond verdwijnen of zelfs uitsterven. Natuur heeft een plaats op kilometers afstand van de intensieve schaalvergroterende sector.

Dhr. Coutinho: *"het optimisme over de toekomst en het idee dat je alle risico's kan uitbannen verbaast me. Hoe ongelofelijk defensief er vanuit de sector wordt gereageerd bij MRSA als er iets (een onbekende dierziekte: red.) wordt geïntroduceerd is daar een voorbeeld van. Er hoeft maar één groot incident te gebeuren met overdracht. Het bedrijfsleven heeft het goed georganiseerd, maar als er iets geïntroduceerd wordt, kan het heel snel verspreiden, om dat die dieren zo dicht op elkaar zitten. Op het moment dat er mensen ziek worden, is het beeld van de sector in één keer totaal anders en kan het beeld volledig omdraaien. Men gaat uit van de voorspelbaarheid van risico's, en ik denk dat dat niet waar is, er zijn allerlei dingen die kunnen gebeuren, contacten tussen dieren. Er zijn zoveel factoren waar je geen invloed op hebt, maar die wel grote invloed hebben op de sector."*

Het is zeer wel denkbaar dat antibioticagebruik dan geheel verboden wordt. Dat kan zelfs een uitstraling hebben op de landbouw als geheel, waar de burger zich van gaat afkeren.

Ethische gemeenschappen

Vraag: Is het voorstelbaar dat ethische overwegingen in het debat over diergezondheid belangrijker worden dan economische (Ethische gemeenschappen).

Een kanteling naar ethiek is mogelijk wanneer consumenten massaal andere keuzes gaan maken. We hebben dat diverse malen gezien (bijv. Brent Spar).

Er zijn twee manieren van kantelen, de optimalisation road, en de breach of contract. Bij de eerste voeren we binnen het systeem veranderingen door, en

bij de tweede wordt het contract met de maatschappij verbroken, bijvoorbeeld bij een crisis.

Dhr. Sanders: *“volstrekt terecht dat ethiek ook gedragen wordt door de markt. Wij komen over een paar weken met een nieuwe melk. Behalve gezondheid zijn weidegang en duurzame soja onderdeel van die melk. Dat zijn bijna al ethische vraagstukken van die melk die een aantal jaar geleden niet besproken werden. De uitdaging is dan wellicht: welke ethiek en in welke mate gaat die een rol spelen, maar het antwoord is gewoon ja.”*

In het beleid is ethiek is al meer leidend dan vroeger, maar nog te veel aan de achterkant (de bestrijding) en te weinig aan de voorkant (transport, minder dieren). De vraag is: hoever gaat ethiek aan de voorkant?

De opgave is hoe dan ook om consument en burger dichter bij elkaar te krijgen. De burger praat over ethiek, over natuur en de consument handelt anders in de winkel.

Dat moet niet gebeuren op basis van excessen en incidenten, maar op basis van de overtuiging dat we het zo moeten doen, om te voorkomen dat ziekte-uitbraken plaatsvinden.

Dhr. van Doorn: “We moeten niet wachten op een Brent Spar in ons vakgebied, want dan zijn we tien jaar te laat. In een geleidelijk proces moeten we burger, maatschappij en consument, en de wijze waarop we met diergezondheid omgaan, dichter bij elkaar brengen. Het zal een hele uitdaging zijn het communautaire EU beleid hierin te verankeren.”

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars

- Hebben we het lef om dierentransport echt te gaan verminderen niet zozeer op basis van welzijnsargumenten, maar meer op basis van risicoprofiel voor diergezondheid? Dat heeft keiharde consequenties voor boeren in Nederland, durven we dat met elkaar te dragen?
- De lessen uit de crisissen lijken te zijn vergeten. De transportsector vraagt bij LNV om versoepeling van de verzamelregels. Dit is het moment om echte stappen te zetten en gezondheidsrisico's werkelijk oplossen.
- Vlees wordt onbetaalbaar. We zien het broeikas effect, het produceren van vlees kost veel energie en we hebben ook nog de resistente bacteriën. Is het dan niet zo dat we de verwachting uit kunnen spreken dat we over 20 jaar geen vlees meer produceren en nu in moeten zetten op vleesvervangers? Want dat wordt de toekomst
- Globalisering betekent dat je contacten overal over de wereld mogelijk maakt. De verspreiding van dierziekten wordt hiervoor veel te sterk gekoppeld aan diertransport. Mensen reizen, vogels trekken. De verspreiding houdt je niet tegen met een transportverbod.

2.3 Afsluiting avondgesprek

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mw. G. Verburg:

“De vraag is of nu alles wat er aan vraagstelling is ook boven tafel is gekomen. Kijk voor de komende 5-10 jaar naar wat je aan trends verwacht. Kunnen we de stap naar preventie en bewust beleid voor crisis handen en voeten geven? Hebben we dan ook in alle scherpste alle risico's in beeld en zijn we in staat die onder ogen te zien? Als we onszelf nu niet deze vragen stellen, dan zullen we te zijner tijd alsnog aan de bak moeten om de problematiek in kaart te brengen en de antwoorden te formuleren.”

“Laten we maar eens aan de slag gaan. De resultaten zullen flinke consequenties hebben - niet alleen voor het diergezondheidsbeleid en de samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven, maar ook voor wat er van consument en de burger gevraagd zal worden. Hoe krijgen we een en ander bij de verschillende partijen tussen de oren?”

“In onze gesprekken zijn we steeds uitgegaan van de 95% mensen en partijen die van goede wil zijn. Maar wat doen we met die 5% 'free riders' die het voor het collectief kan verzieken? Kunnen we weerstand bieden aan de neiging om vanwege die 5% de wet en regelgeving weer helemaal dicht te timmeren? En eist de samenleving van morgen niet dat die strenge regels ook worden gehandhaafd? Daar moet ook aandacht aan worden besteed.”

“We moeten goed nadenken over de toekomstige omgang van mensen en dieren. Kinderen en dieren (basiseducatie) is als thema genoemd. Daarnaast is er een beheersvraagstuk. Er is nu veel beleid over dieren en dieren die moeten blijven bestaan (behoud van biodiversiteit). Maar wat doen we als er teveel dieren bestaan, met name in de dierhouderij? Vraagstukken waarover we moeten nadenken. Ik vraag u in het vervolg van deze conferentie te reflecteren op de noodzakelijke balans tussen economie, ecologie en dierenwelzijn.”

Ik heb vanavond veel opgestoken, maar er moet nog veel gebeuren. Ik wens u veel moed en succes toe om al deze zaken te overdenken en met concrete aanbevelingen te komen voor een strategie diergezondheid. Een strategie die draagvlak heeft binnen de hele samenleving, niet alleen binnen Nederland maar ook daarbuiten.”

3. Werkconferentie - Werkatelier

3.1 Opening werkatelier

Mw. M. Klein, projectleider, LNV-VD:

"Vandaag is een afspiegeling van de gehele maatschappelijke omgeving van diergezondheid bijeen. Ik heet u bijzonder welkom om in deze werkconferentie met elkaar aan de slag te gaan. Deze werkwijze is uniek voor LNV. Meestal wordt er gedacht in het hier en nu en bedenken we van daaruit oplossingen voor morgen. Maar vandaag houden we ons bezig met mogelijke problemen en oplossingsrichtingen die zich afspelen in de toekomst."

"Daarbij nodigen we u uit om 'out of the box' te denken. De lat moet vandaag heel hoog liggen. Ik verwacht dat we aan het einde van de dag een aantal vernieuwende inzichten hebben ontwikkeld, maar wel op basis van concrete ideeën en zonder luchtfietsen."

"Gisteren zijn er veel uitspraken gedaan die we in de werkgroepen van vandaag een plek kunnen geven. Indachtig de uitspraken van de minister, ligt onze grootste uitdaging op het terrein van preventie. Wat is er nog meer nodig dan enkel een geoliede crisisbestrijdingsmachine?"

"In de afsluiting van het debat vroeg de minister ons een slag te maken naar de provincie toe (voorkomen is beter dan genezen). Er wonen niet alleen 16 miljoen mensen in Nederland, maar ook veel dieren. Misschien wel teveel dieren? En tenslotte: hoe gaan we om met de 5% 'free riders'?"

"Veel inspiratie en werklust toegewenst. Ik vertrouw op een goede werkdag waar jullie zelf ook veel plezier aan beleven."

3.2 Nabespreking avondgesprek

Onder leiding van Herk Smit, *WING Process Consultancy*, wordt het avondgesprek tussen de opinieleiders nabesproken.

Fundamentele veranderingen nodig

Het valt op dat vertegenwoordigers van het bedrijfsleven de nodige overtuiging uitstralen dat het goed gaat met de sector. De indruk bestaat dat we op het gebied van diergezondheid binnen de huidige kaders kunnen blijven opereren, zonder dat de wijze waarop wij voedsel produceren fundamenteel hoeft te veranderen.

Toch lijkt de urgentie van dit probleem groter te zijn dan de teneur van het avondgesprek gisteren aangaf. Als we niet oppassen belanden we in een achterhoedegevecht en worden we ingehaald door de realiteit. Op een termijn van 10-20 jaar zijn de huidige productiemethoden onhoudbaar. Voor werkelijke oplossingen is 'out of the box' denken nodig.

Begin bij jezelf

De minister legde gisteren sterk de nadruk op de Nederlandse problematiek. Zij gaf daarmee aan dat wij in de eerste plaats onze eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. Dat zou kunnen betekenen dat Nederland zelf moet bepalen welk vlees wordt aangeboden in de schappen van de supermarkten en daarvoor niet op Europese regelgeving wacht. Begin bij jezelf, maar veronachtzaam de wereld daarbuiten niet.

Denk vanuit Europa

Toch moeten we de discussie meer dan tot dusverre op het Europese speelveld richten. De aanleiding voor het huidige beleidstraject is immers de op handen zijnde aanpassingen in de Europese wet- en regelgeving. Weliswaar heeft Nederland de afgelopen jaren de Europese regels behoorlijk naar eigen wens kunnen bijsturen, maar ook anderszins wordt dat de wereld buiten onze grenzen steeds belangrijker. Dierziekten komen nu eenmaal van over de grens.

In Brussel worstelt men met de gevolgen van de uitbreiding van de EU met 12

lidstaten. Doordat steeds meer lidstaten betrokken zijn wordt regelgeving steeds minder streng. Het is namelijk onmogelijk om een gemeenschappelijke wet- en regelgeving te hebben die handhaafbaar is door alle 27 lidstaten. Tegelijkertijd betekent dit dat we Europa kwetsbaarder maken voor besmetting met mondiale ziektes. Het risico dat we een dierziekte van buiten Europa krijgen is minstens zo groot als het risico dat deze van binnen Europa tot ons komt.

Het menselijk gevaar

We hebben ons tot dusverre steeds gericht op ziekten die van dier op dier en van dier op mens worden overgedragen. Recente studies vragen nu ook aandacht voor het risico dat mensen ziekten op dieren kunnen overbrengen.

Minimaliseren van risico's versus economische belangen

Het debat van gisteren leverde conflicterende signalen op. Enerzijds streven we naar een minimalisering van risico's. Haaks daarop staat het economische belang (bijvoorbeeld het over grote afstanden kunnen blijven transporteren van dieren). Als we stappen voorwaarts willen maken, moeten we deze dilemma's eerst oplossen. Daarvoor moeten keuzes gemaakt worden, en die kunnen soms pijnlijk zijn. Maken we die keuzes niet en blijven we compromissen sluiten, dan komen we i.p.v. crisisvoorkoming niet verder dan crisisbestrijding.

Tijdbom van onbeheersbare risico's

Op de ernstige waarschuwing van dhr. Coutinho dat we wat betreft de veehouderij op een tijdbom leven, is tijdens het avondgesprek niet of nauwelijks gereageerd. Zeker niet door de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Daar zouden we vandaag extra aandacht aan moeten geven. Daarbij gaat het vooral ook om de resistentie van ziekteverwekkers tegen de huidige genees- en preventiemiddelen. Dat signaal van Coutinho was heel duidelijk. Dat kunnen we in deze werkconferentie niet negeren.

Dhr. Coutinho formuleerde zijn waarschuwing ook als het willen beheersen van het onbeheersbare. Daarmee sluiten we onze ogen voor de gevolgen van het onvoorspelbare. In onze globaliserende en technologiserende wereld doen we erg ons best om onze omgeving volledig onder controle te krijgen, maar er zullen altijd onbeheersbare risico's blijven bestaan. Op deze visie werd in het avondgesprek nauwelijks gereageerd.

Er is in deze discussie rond diergezondheid een sterke parallel te trekken met signalen eind jaren '80 over tijdbommen en onbeheersbare risico's binnen de telecomsector. Uit de discussie die daarop volgde hebben we geleerd dat we af moeten van het tot elke prijs willen elimineren van risico's, en dat we ons veel meer moeten richten op het benutten van de kansen die uit die risico's voortkomen. Waar kunnen we waarde toevoegen aan zaken die onbeheersbaar zijn?

Natuurlijker dierhouderijsystemen

Er was in het avondgesprek weinig aandacht voor denken vanuit natuursystemen. Dit laatste gaat uit van het principe van zelfregulerende systemen die teruggaan naar het natuurlijk voortbrengende vermogen van het systeem zelf (zelfredzaamheid). Deze denkrichting lijkt haaks te staan op het gevestigde denken van de agroroketen, maar mogelijk zouden ze elkaar in de toekomst juist kunnen versterken. We zouden moeten verkennen welke principes uit de wereld van natuurlijke systemen transponeerbaar zijn naar dierhouderijsystemen.

3.3 Belangrijke ingrediënten voor de vier toekomst

Ter voorbereiding op de werkconferentie is door WING een analyse gemaakt van belangrijke maatschappelijke trends die een grote impact zouden kunnen hebben op diergezondheid in de samenleving van morgen. Centraal staat de vraag welke uitwerking de geïdentificeerde trends zouden kunnen hebben en hoe het beleid hierop zou kunnen anticiperen.

Vier Mogelijke Toekomst

Voor deze werkconferentie sluiten we aan bij een aantal recente studies over de toekomst van het Nederlandse en Europese platteland: *Four Futures of Europe* (De Mooij en Tang, 2003), *EURURALIS* (Klijn en Vullings, 2005) en *Welvaart- en Leefomgeving* (Janssen, Okker en Schuur, 2006). Elk van deze studies gaat uit van twee dominante kritische onzekerheden:

- 1) de mate van multilaterale samenwerking in de wereld,
- 2) de mate van overheidssturing in Europa.

Genoemde onzekerheden worden geacht in hoge mate bepalend te zijn voor de richting waarin het Europese platteland en diens gevolge de agrarische sector zich zal ontwikkelen. Deze onzekerheden zullen ook sterk differentiërend zijn voor hoe de samenleving van morgen met diergezondheid om zal gaan. Voor Europa 2025 stellen we ons voor dat een en ander aanleiding geeft tot de volgende vier mogelijke toekomst: 'Booming Valleys', 'Free enterprise revisited', 'Samen voor

ons eigen' en Ethische gemeenschappen'.

Naast onzekerheden, zijn ook een aantal 'vrij zekere' trends te noemen:

- 1) de Europese eenwording zet door,
- 2) de Europese bevolking vergrijsst en het multiculturele karakter neemt toe,
- 3) de sterke economische groei van Oost- en Zuidoost-Azië en van Zuid-Amerika (Brazilië) zet door,
- 4) de beschikbaarheid van fossiele brandstoffen neemt drastisch af,
- 5) wereldwijd neemt de schaarste aan natuurlijke hulpbronnen en constructiegrondstoffen toe,
- 6) de klimaatverandering als gevolg van temperatuurstijging zet door.

Elk van de hierboven genoemde 'zekere' trends roept op de een of andere manier wel weer een tegentrend op. Ook zijn er tal van andere trends en onzekerheden te noemen die nadere kleuring geven aan hoe Europa in de toekomst met diergezondheid zou kunnen omgaan. Wij hebben een groot aantal van die trends geïnventariseerd en geanalyseerd en ze een plaats gegeven in één van de hierboven genoemde vier toekomst (zie Bijlage 2). In het werkproces van vandaag zullen de bijbehorende toekomstbeelden nader worden uitgewerkt.

Richtinggevende uitspraken uit het avondgesprek

De belangrijkste richtinggevende uitspraken uit het avondgesprek zijn ingepast in de vier toekomstbeelden.

- Hoewel in Europa en ook mondiaal is afgesproken dat we tegen elke prijs MKZ en Vogelpest zullen voorkomen, is het voorstelbaar dat op termijn en onder bepaalde omstandigheden sommige afspraken niet meer houdbaar zijn. Het huidige stringente bestrijdingsbeleid met preventieve ruiming zou daarmee mogelijk ter discussie komen te staan. In feite gebeurt dit op onderdelen al. Zo is de regelgeving rond MKZ in de loop van de tijd steeds meer gaan schuiven (bijvoorbeeld t.a.v. het non-vaccinatiebeleid).
- Voor het denken over mogelijke toekomst is de ontwikkeling van de bevolkingsgroei cruciaal. De trend is dat de wereldbevolkingsgroei voorlopig nog door zal gaan, en dat daarmee het wereldconsumptieniveau nog sterk zal stijgen. Hierin wordt de bijdrage van China nog wel eens onderschat. Voor wat betreft Europa is het beeld nog onzeker, onder andere vanwege onduidelijkheden omtrent het migratiesaldo. Sommige landen steunen af op een netto daling van de bevolking, andere landen zullen zich wat dat betreft stabiliseren. Wel is duidelijk dat de autochtone bevolking van Europa vergrijsst. Ook is duidelijk dat de stedelijke bevolking over circa 10 jaar groter zal zijn dan de rurale bevolking.

- Voor Nederland heeft de veranderende bevolkingssamenstelling ook implicaties voor de omgang met dieren. Sommige bevolkingsgroepen hebben wellicht andere normen, waarden en voorkeuren. In Nederland zijn op het moment bijvoorbeeld meer mensen met dieren dan mensen met kinderen, en die verhouding neemt toe. Nederland wordt één grote dierentuin.
- Het is zeker dat de consumptie van dierproducten zich de komende 25 jaar gaat verdubbelen. Met name in opkomende economieën zal de toename enorm zijn. De lokale productiecapaciteit zou weleens onvoldoende kunnen meegroeien om aan de vraag te kunnen voldoen. Dit kan positief uitwerken op de afzetmogelijkheden van in Nederland geproduceerde vleesproducten.
- Een zekere trend die mist: ICT zal de komende 10 jaar 1 miljard keer goedkoper worden. Blijkbaar betekent het niet noemen van die trend dat, als we het hebben over dierziekten en monitoring, we nog niet goed weten wat we er mee moeten gaan doen. Wat betreft energietransitie: het stenen tijdperk is niet verdwenen door gebrek aan steen, maar door de komst van staal.
- Dingen gaan kantelen zodra er humane risico's zijn. We vinden mensen nog altijd belangrijker dan dieren. Nood breekt wet.

3.4 Uitwerking van 4 mogelijke toekomsten

Onder leiding van Herk Smit, Joost Tersteeg, Dorien Brunt en Jannemarie de Jonge verkennen 4 werkgroepen de vier toekomstbeelden. De resultaten zijn als volgt:

Toekomstbeeld 'Booming Valleys'

De internationale samenwerking op het gebied van handel, communicatie, milieu en veiligheid heeft een grote vlucht genomen. De Verenigde Naties, WTO, ASEAN, OAS en de EU onderhouden nauwe banden met elkaar. Op tal van terreinen zijn bindende afspraken gemaakt, gericht op het leefbaar houden van onze steeds dichter bevolkte en warmer wordende planeet.

Op economisch en strategisch terrein zijn de oude grootmachten en de nieuwe Aziatische en Zuid-Amerikaanse 'tigers' met elkaar in balans. Europa heeft haar positie vooral weten te handhaven door een sterk kennisgericht stimuleringsbeleid. Brussel heeft hierin de regie genomen. Rusland heeft zich via gigantische aardgasopbrengsten ontwikkeld tot superinvesteerder. Elders in de wereld was de groei minder spectaculair. Ondanks grote internationale inspanningen bungelt Afrika nog steeds onderaan de ladder.

Technologische vooruitgang op het gebied van bioraffinage heeft het energievraagstuk en de koolstofcrisis een stuk minder urgent gemaakt. Genetically Modified Organisms (GMO's) worden op grote schaal ingezet ter verhoging van de pro-

ductie van biomassa. Door een goed geleide technologische ontwikkeling is een dreigende voedsel- en grondstoffencrisis voorkomen. De afhankelijkheid van fossiele koolwaterstoffen is sterk verminderd. Tal van alternatieve energiebronnen worden succesvol benut, zoals wind en zonnepanelen. De uitstoot van CO₂ hebben we weten terug te brengen naar het niveau van begin 21ste eeuw. We hopen daarmee aan het eind van de eeuw de temperatuurstijging te hebben kunnen beperken tot 1½ °C (IPPC Scenario B1).

De Europese maatschappij is in hoge mate verstedelijkt. In deze dichtbevolkte, vergrijsde en multiculturele samenleving staat gezondheid, veiligheid en het elimineren van risico's voorop. Daarbij hoort een krachtige overheid die ondubbelzinnig het heft in handen heeft. Maatschappelijk verantwoord ondernemen, duurzaam consumeren, duurzame zorg ...: het is allemaal stevig verankerd in wet- en regelgeving. Wie op de wereldmarkt mee wil komen, moet jaarlijks een duurzaamheidseffectrapportage kunnen overhandigen. In lijn daarmee heeft de Verenigde Naties een Codex van Waarden opgesteld.

Hoe staat het met de dieren?

Commerciële dierhouderij:

Er drukt een sterk overheidsstempel op wat in de wel en niet getolereerd wordt. Het is een samenleving op het raakvlak met sterke overheidssturing en globalisering. Er is een ruimtelijke en functionele compartimentering van productiesystemen. Er is aandacht voor een robuust systeemontwerp. Trendbreuk: normen uit de samenleving worden aangescherpt en zijn sterk sturend.

Hobbydieren:

De maatschappij zorgt goed voor dieren. Trendbreuk: rationele regulering (voorschriften, zorgsysteem en segmentatie).

Natuurdieren:

De maatschappij vraagt een zelfregulerend ecosysteem. Trendbreuk: keuze maken tussen echte natuurdieren met zelfredzaam of natuurdieren 'in control'.

Beleidsagenda 2020 – 'Booming Valleys'

Preventie van dierziekten:

Er is een gericht beleid op het versterken van de preventie door: risicodefinitie (segmentatie en practices); het uitwerken van compartimentering in de ruimtelijke ordening; het opstellen van een kennisagenda "preventie"; het vaccineren van risicogroepen; het ontwikkelen van een sanctiesysteem; het aanpakken van het gebrek aan balans tussen fokkerij en mestering; het agenderen van de "dierbewegingen" in Europa.

Monitoring:

Op het gebied van monitoring van dierziekten is er kennis en technologie ontwikkeld voor snelle testmethoden/diagnostiek. ICT wordt hiervoor ingezet. Het moni-

toren van dierziekten is voor alle dieren (productie, hobby en natuurdieren) wettelijk verplicht.

Bestrijding van dierziekten:

Voor de productiedieren staat het bedrijfsleven aan de lat: zij beheert het draaiboek en voert het uit. De overheid is verantwoordelijk voor de "toezicht op toezicht". Voor alle dieren worden nieuwe vaccins ontwikkeld voor massagebruik. Deze worden echter wel gedifferentieerd ingezet, afhankelijk van diergroep en risico's.

Ruimtelijke ordening:

Het beleid is gericht op zonerings waarin onderscheid wordt gemaakt tussen productiegebieden; grote eenheden natuurlijke gebieden; wonen, werken en groen; en gemengde overgangen/buffers. Belangrijk is dat er duidelijkheid wordt geboden voor de lange termijn.

Communicatie:

Van belang is dat de betrokkenen voor zowel de productiedieren als de hobby en de natuurdieren zich bewust zijn van hun eigen aandeel in het voorkomen en bestrijden van dierziekten. Hiervoor moeten processen en instrumenten ontwikkeld worden. Dit geldt op een andere manier ook voor de burger/consument. Weet wat je eet; natuur is geen diërentuin/kinderboerderij etc. Ten slotte is het in de communicatie in aansluiting op OIE en CODEX van belang om de risico's rond levende havelerzijds en dierlijke producten anderzijds gescheiden te houden.

Kostenbeheersing:

Alle kosten in beeld brengen om tot betere afwegingen te komen tussen preventie en bestrijding: van maatschappelijke schade tot toerisme. Kosten beperken door de aandacht te richten op de belangrijkste ziekten en het stimuleren van verantwoord gedrag. Keuzes maken waar de euro het meeste oplevert in termen van maatschappelijke kosten en baten. Kosten neerleggen waar ze horen, de vervuiler betaalt (de overheid is daarbij partner). Inzetten op preventie. Onderzoek wat technologie kan betekenen in kostenbesparing.

Toekomstbeeld 'Free Enterprise Revisited'

Het doemdenken van wetenschappers aan het begin van deze eeuw rond de uitstoot van CO₂ heeft zichzelf in de staart gebeten. Mondiaal was weliswaar sprake van een lichte temperatuurstijging, maar dit bleek uiteindelijk vooral positieve gevolgen te hebben. Doordat op het noordelijk halfrond minder werd gestookt, nam het verbruik van fossiele brandstoffen juist af. Ook ecologische rampen en monsterlijke zeespiegelstijgingen bleven uit.

Wereldwijd overheerst nu het gezond verstand. Niemand pikte de draconische maatregelen die door UNEP en Brussel werden opgelegd. Wat dat betreft hebben

we veel te danken aan de Conservatieven in de Verenigde Staten en de nieuwe investeerders uit Rusland en Azië. Die gingen dwars voor al die beperkende maatregelen liggen. Het betekende het eind van de alles verstikkende invloed van al die ambtenaren en instituties.

Nu de wereldeconomie niet door de milieulobby tot stilstand is gebracht, hebben we de afgelopen jaren een forse groei weten te realiseren. Door deregulering van de interne markt heeft de Europese industrie flink kunnen investeren in technologische innovatie. GMO's worden nu op grote schaal ingezet voor een sterk gestegen efficiëntie van dierlijke en plantaardige productiesystemen en voor het verminderen van ziekten en plagen. Op deze manier heeft Europa de internationale concurrentie steeds een stapje voor kunnen blijven.

Zodra een technologie echter mainstream wordt, verhuist de productiecapaciteit naar Azië en Zuid-Amerika. Men maakt daar gebruik van de modernste technologieën. Bovendien is het er veel goedkoper: er zijn minder belemmeringen door van wet- en regelgeving. Voor de productie van biodiesel hebben we dankbaar gebruik kunnen maken van het Amazone regenwoud. Zo is een zakelijke en vruchtbare samenwerking ontstaan tussen de belangrijke economische spelers van deze wereld (lees: de multinationals). Efficiëntie en winst zijn drijvende factoren, maar alle partijen zijn gebaat bij goede onderlinge afspraken en een enigszins 'level playing field'. Raamafspraken in het kader van de WTO fungeren daarbij als 'checks and balances'.

In de dichtbevolkte en almaar vergrijzende Europese samenleving hebben grootschalige private woon- en zorglocaties een fors beslag gelegd op de fysieke ruimte. Het zijn z.g. 'gated communities', in reactie op de verpauperende binnensteden en voormalige plattelandsdorpen. Verschillen in rijkdom zijn groot. Voorzieningen en diensten zijn geprivatiseerd en worden grotendeels verzorgd door goedkope arbeidskrachten uit met name Afrikaanse landen. Door vergrootschaliging hebben nog maar een paar grote aanbieders zich kunnen handhaven. Deze zijn kapitaalkrachtig genoeg om eigen kwaliteitsgaranties te bieden. Bovendien slagen zij er goed in om eventuele excessen buiten het publieke domein te houden. Zo zijn er voor hen die het zich kunnen permitteren voldoende voorzieningen om van een welverdiende en welverzorgde oude dag te kunnen genieten.

Hoe staat het met de dieren?

In deze wereld is de overheid niet meer zichtbaar aanwezig. Een wereld waarbij het bedrijfsleven zelfregulerend is, in samenspraak met maatschappelijke groeperingen. Geld heeft macht, en maatschappelijke druk zorgt voor evenwicht. Veel taken die vroeger bij overheden lagen, worden nu door de 'civil society' opgepakt.

Er is geen verschil in de beleving en behandeling van hobbydieren en productiedieren. Natuurdieren worden commercieel geëxploiteerd als beheersinstrument of ten behoeve van de natuurbeleving van burgers.

Beleidsagenda 2020 – ‘Free Enterprise Revisited’

De beleidsmaatregelen hieronder spelen in op de onvermijdbare Free Enterprise society, en bereiden de spelers daarop voor.

Monitoring en preventie van ziekten:

Dierhouderij met gesloten systemen. Dat betekent ook dat er stallen gebouwd zullen worden waarbij de dieren via webcams, voelersensoren etc. in de gaten gehouden zullen worden. ICT helpt ons daarbij. Het monitoring pakket staat ten dienste van ondernemers om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid bij preventie van dierziekten waar te kunnen maken. De afnemers kunnen transparant in de stal kijken. Resistentie is belangrijk; centraal antibioticagebruik monitoren. Er moet veel meer onderzoek en innovatieve monitoring plaatsvinden.

Bestrijding van ziekten:

De overheid gaat beschikbare instrumenten beter inzetten en faciliteert dat vaccinatie strategisch kan worden ingezet; kanalisatie wordt uit de regels geschrapt; Het bedrijfsleven richt zich op de ontwikkeling van markervaccins en gaat de productie regionaliseren. Gezamenlijk werken overheid en bedrijfsleven aan het bij afnemers geaccepteerd krijgen van gevaccineerd vlees.

Hobbydieren:

Er is geen verschil meer in de beleving en behandeling van hobbydier of productiedier. Afspraken maken dat hobbydieren niet in de voedselketen terecht komen.

Communicatie.

De hobbydiersector moeten zichzelf gaan organiseren; het bedrijfsleven moet met de hobbydiersector aan tafel gaan zitten. De overheid zet een platform op waar onderhandelingen kunnen plaatsvinden en convenanten kunnen worden gesloten.

Kostenbeheersing:

In 2025 zal er geen overheid meer zijn, dus zal de overheid ook niet meer betalen. De veroorzaker zal die kosten dragen. Grote natuurgebieden zoals Oostvaardersplassen zullen in het commerciële domein terecht gekomen zijn, met wildbeleving als centraal issue. Vaccinatie ligt dan –net als in dierentuinen – zeer voor de hand.

R&D:

Er zal veel onderzoek gedaan moeten worden naar innovatieve (gesloten) systemen voor productiedieren, innovatieve technieken voor vaccineren, etc. om deze ook echt in te kunnen gaan zetten. In Brussel is dit proces ook gaande en kan meefinancieren. De overheid bouwt zijn bijdrage in onderzoek geleidelijk af naar nul.

Verdeling verantwoordelijkheden:

Free rider gedrag blijft een moeilijk punt. Allereerst is een bonus-malussysteem de aangewezen weg, met als vangnet harde overheidssancties om de ‘slechteriken’ aan te pakken.

Decentralisatie:

De overheid moet in haar regelgeving ruimte geven aan minder regels. De overheid moet nu geen nieuw beleid meer gaan inzetten, maar het bedrijfsleven de kans geven om daadwerkelijk stappen te kunnen gaan zetten.

Toekomstbeeld 'Samen voor ons Eigen'

De internationalisering, de migratieproblematiek, wereldwijde milieuproblemen: het is ons allemaal niet in de koude kleren gaan zitten. Europa is z'n slagkracht verloren en vergrijsd zienderogen. Nieuwe machten in het Oosten bepalen onze dagelijkse gang van zaken. Schiphol, de NS, de energiebedrijven, ze zijn allemaal in handen gekomen van vermogende vreemdelingen. Brussel is een tandeloze tijger gebleken bij zoveel kapitaal. Onze nationale overheidsinstituties zijn machteloos. Tegen zoveel ellende is maar één kruit gewassen: Samen voor ons eigen!

Eerst moesten we door de toegenomen onveiligheid onze verpauperende binnensteden ontvluchten. Vervolgens werden diezelfde binnensteden als toeristische attractie door de rijke Aziatische massa's in bezit genomen en opgeknapt tot luxe verblijfsoorden. Voor ons gewone mensen blijven alleen nog de overjarige tuindorpen, de weggestopte Vinex-wijken en de volgepakte vakantieparken over. Maar goed, we redden ons hier wel. We letten een beetje op elkaar en houden de omgeving nauwkeurig in de gaten.

Want 't is er allemaal niet prettiger op geworden. 's Avonds kun je niet meer met goed fatsoen naar buiten. Ook als je gewoon je maandelijkse veiligheidspremies afdraagt. Die bieden eigenlijk alleen garanties voor overdag. Criminele boel. En dan in het holst van de nacht rondscheuren en brandjes stichten. Je doet geen oog dicht. Ik ben ook altijd bang dat ze de geit zullen. Na zonsondergang verbergen we haar in het schuurtje. Toch prettig als we van de winter nog een extraatje hebben voor als de ping-ping op is.

Vanwege al die vreemde buitenlanders wordt er van alles geïmporteerd. Maar om daarvan te profiteren moet je natuurlijk wel harde valuta hebben. Kom daar maar eens aan. Als je nog jong bent kun je nog wel voor gids spelen wat in de horeca bijklussen. Of taxichauffeur spelen en toeristen rondrijden. Maar wat moet een mens als 'ie oud en gebrekkig is?

En wat ook slecht went is dat vreemde voedsel. Vooral 'Happy Krill', dat overal voor die Oosterlingen in de winkels ligt en dat zo gezond moet zijn. Schijnt te worden gemaakt van plankton uit de oceaan. Nou ja, niet de echte oceaan natuurlijk, want die is ook niet meer wat 'ie geweest is. Maar uit grote zoutwaterbassins in Bangladesh. Hebben ze daar toch nog iets positiefs overgehouden van die zeespiegelstijging! Bij ons is dat allemaal niet zo fraai. In geen jaren meer een fatsoenlijk sudderlapje gegeten. Soms komt er zo'n partij vlees het land binnen, en dat deugt dan niet. Teveel dioxinen, zeggen ze. Maar ja, dat is dan ook ergens in

Brazilië geproduceerd! Meestal kunnen we de hele handel nog goed doorverkopen aan landen als Ivoorkust of Ghana. Die hebben het nog veel beroerder dan wij.

Nee, je moet niet te veel aan al die narigheid denken. Met ons buurtje houden we elkaar een beetje in de gaten en helpen we waar dat nodig is. En daar hebben we ook best wel gezelligheid aan! Ach, zo slecht hebben we het nog niet.

Hoe staat het met de dieren?

Door een eerdere pandemie is de samenleving ontwricht geraakt. Er is een sterke polarisatie tussen arm en rijk. Zelfvoorziening en industrialisatie bestaan naast elkaar. Ook de veehouderij maakt twee bewegingen door: enerzijds is sprake van backyard farming, anderzijds is er ruimte voor moderne massaproductiebedrijven die met de nieuwste technologie gerund worden.

Natuur- en hobbydieren worden vooral gezien als voedsel, of anderszins als nuttig voor de mens.

Beleidsagenda 2020 – ‘Samen voor ons Eigen’

Monitoring en preventie van ziekten:

In de moderne grote veehouderijbedrijven wordt massaal geïmmuniseerd. Er wordt ingezet op het ontwikkelen van gezonde en robuuste dieren. De hobbydieren krijgen “chips” geïmplant, waardoor de overheid de mogelijkheid krijgt om te monitoren op zoonosen. In de natuur wordt GPS technologie gebruikt om de bewegingen te registreren en chips ingebracht in de beesten om het hart, het gewicht en de temperatuur te monitoren. Overheid monitort om in te kunnen grijpen wanneer nodig. Verder worden er alternatieve methoden voor eiwitproductie ontwikkeld.

Bestrijding van ziekten:

Het bedrijfsleven richt zich op het op peil houden en optimaliseren van de bestrijdingsmachine en vaccineren waar nodig. De overheid geeft voorlichting aan consumenten over hoe veilig om te gaan met de dierlijke producten (bijvoorbeeld voedselbereidingsadviezen). De hobby- en de natuurdieren worden bij uitbreken van voor de mens gevaarlijke ziekten, zoals rabies, geïmmuniseerd. In de natuur worden bovendien bufferstroken en hekken aangelegd om de wilde dieren van de productie- en de hobbydieren te kunnen scheiden.

Communicatie:

De overheid heeft te maken met een informatieachterstand en de maatschappij heeft weinig vertrouwen in de communicatie van de overheid. Er ontstaan alternatieve circuits van belanghebbenden die via internet en videoboodschappen communiceren. Het is weinig transparant wat de basis van deze informatie is en welke belangen deze informatie dient.

Kostenbeheersing:

De baronnen uit het bedrijfsleven investeren in veiligheid. Zij bepalen de agenda op dat gebied. Investeringen in de gezondheid en het welzijn van de erfieren komen op de schouders van de kleine producenten. Private initiatieven leiden tot bescheiden investeringen in de hobbydieren (bijv. nierdialyse voor honden).

Rol van de overheid.

In deze omgeving is de rol van de overheid beperkt, omdat de overheid zwak en tandeloos is. Dit leidt echter tot een weinig transparante situatie, waar de free-riders veel mogelijkheden krijgen. Het percentage aan free-riders neemt dan ook duidelijk toe.

Toekomstbeeld 'Ethische Gemeenschappen'

Natuurlijk waren we allemaal op de verkeerde weg. We hebben er in de Verenigde Naties tegen gestreden, we hebben klimaatconferentie op klimaatconferentie belegd. Het hielp allemaal niet. China en India eisten hun recht op eigen ontwikkeling op. Staal en koper waren niet aan te slepen om hun bouw honger te stillen. De olie- en gasvoorraden werden er in hoog tempo doorheen gedraaid. Het is nog niet meteen merkbaar, maar deskundigen voorspellen een wereldwijde temperatuursverhoging van zo'n vijf graden Celsius aan het eind van deze eeuw! Dat schijnt onontkoombaar te zijn.

Hiervoor konden we niet langer verantwoordelijkheid nemen. Europa moest tegenwicht bieden, zo niet economisch dan wel moreel! We zijn massaal de straat opgegaan. We hebben ons teruggetrokken uit al die internationale praatclubs. Tenslotte moesten we ook aan onszelf denken: onze cultuurlandschappen die opgeofferd dreigden te worden aan het stillen van onverzadigbare honger elders in de wereld. Onze steden en nieuwe buurwijken die maar zouden blijven groeien met migranten die bij ons de ruimte zochten die ze in eigen land niet meer hadden. We zouden onherstelbaar en voorgoed onze Europese identiteit kwijtraken. En het laatste restje natuur dat hier nog over is.

En nu blijkt hoe verstandig dit is geweest. We hebben Europa op slot gedaan. Door bescherming en stimulering van de eigen essentiële productie, is Europa grotendeels zelfvoorzienend geworden. Duurzame productie bleek de sleutel tot het succes, kleinschaligheid een voorwaarde sine qua non. Wij doen niet mee aan de GMO-ratrace van de rest van de wereld. Eerlijke ambachtelijke productiemethoden houden ons overeind. De natuur is onze inspiratiebron. Die moeten we koesteren. In de Oostvaardersplassen grazen 'Slow food runderen'. Consumenten hebben we weten om te buigen tot 'consuminderen'.

Ondertussen worden we allemaal wel steeds ouder en dat kost steeds meer geld. Gelukkig hebben onze pensioenfondsen de afgelopen eeuw een stevige buffer opgebouwd. Daarvan kunnen we nu tenminste alle collectieve voorzieningen betalen. De nieuwe plattelandsgemeenschappen zijn een succes. Iedereen helpt een

handje mee, of het nu in de kinderopvang is of in de groentetuin. We blijven er vitaler onder en dragen ook nog eens bij aan de kosten. Voor bepaalde buitenlanders blijkt dit ook aantrekkelijk te zijn. Ze schijnen het te promoten als 'waarde of sterven' of zo iets. Dan komen ze met hun familie hier op het platteland hun laatste dagen doorbrengen. Zijn we voor sommigen in deze wereld toch nog een beetje Gidsland!

Zo hebben we het in Europa met zijn allen best goed geregeld. En ... met behoud van onze diversiteit! Sinds de introductie van de wendefeesten (bij elke seizoensovergang), bestaat Europa niet alleen op papier maar is de eenwording ook tastbaar in de praktijk. In ons dorp organiseren wij bijvoorbeeld gezamenlijke maaltijden waarbij iedereen een eigen gerecht inbrengt en dat dan van elkaar proeft. Nee, laat de storm in de rest van de wereld maar lekker doorrazen. Europa blaast je niet zo makkelijk omver!

Hoe staat het met de dieren?

Europa is afgeschermd van de rest van de wereld, omdat we op tal van onderwerpen (o.a. diergezondheid) niet tot internationale samenwerking konden komen. Binnen Europa voeren we rond diergezondheid een op duurzaamheid gericht beleid. Onze varkens hebben een krul in hun staart. Er zijn minder productiedieren en er bestaat een variëteit aan vleesvervangers. ICT is een belangrijk onderdeel in het kader van transparantie en bedrijfssturing.

Verbrede landbouw kan een relatie maken met de omgeving (zorg, recreatie, natuur en hobby dieren). Alleen dieren die hier van oudsher voorkomen zijn in nog in Nederland. Er is een gebied waar productiedieren leven en een gebied waar natuurdieren leven in parken. Rentmeesterschap is belangrijk goed in deze maatschappij. Overheid richt zich op controle van de 5% free riders, bewaken van de Europese grenzen, acceptatie vaccinatie en ruimtelijke ordening.

Beleidsagenda 2020 – 'Ethische Gemeenschappen'

De beleidsmaatregelen hieronder spelen in op de "feel-good society" en bereiden de spelers daarop voor

Monitoring en preventie van ziekten :

Robuustheid van dieren, productiesystemen en ruimtelijke ordening. Dieren worden gefokt op weerstand, vitaliteit en levensduur. Er worden minder antibiotica gebruikt omdat de natuurlijke weerstand van de veestapel hoger is. Stress onder de dieren wordt voorkomen door lange afstandstransporten te voorkomen en door ICT op de bedrijven in te zetten ter ondersteuning van de bedrijfsvoering. Het thuis testen van dierziekten wordt mogelijk. De inrichting van Nederland is gebaseerd op ruimtelijke scheiding: er bestaan enerzijds hoogwaardige agro-centra en anderzijds is er robuuste natuur op Europees niveau voor wild gecreëerd. Het wild wordt incidenteel gevaccineerd. In het beleid wordt geen onderscheid gemaakt tussen hobby dieren en productiedieren. Dit betekent onder andere dat er wel re-

gionale markten van producten zijn, maar niet van dieren. De handel in (hobby)dieren vindt plaats via internet.

Bestrijding van Dierziekten:

De lichtere dierziekten worden geaccepteerd, maar de zeer besmettelijke dierziekten worden bestreden via vaccinaties. Het vaccineren heeft geen marktconsequenties en overheid en bedrijfsleven op Europees niveau hebben samen goede vaccins ontwikkeld.

Communicatie:

Draagvlak en vertrouwen van de consument/burger is belangrijk. Dit wordt geborgd door tracking en tracing; transparantie door middel van webcams in bedrijven en natuurgebieden; geen consumentenbedrog (varkens uit Engeland vervoeren naar Frankrijk om Pamaham te kunnen veerkopen: verkoop de "methode Pama"); helder communiceren over de normen en de aanpak van overtredingen; stadsboerderijen en bedrijven waar zowel productiefase hobbydieren worden gehouden en die gedeeltelijk open staan voor publiek.

Kostenbeheersing:

Minder medicijngebruik dus minder kosten. De overheid stuurt op risicoprofielen en kan dus selectief monitoren. Europese samenwerking op het gebied van het ontwikkelen van vaccins. Invoering vlees tax. Werkelijke kosten in beeld brengen. Consumenten betalen meer voor de kwaliteit. Exporteren van het gedachtegoed en de ontwikkelde kennis.

3.5 Slotdiscussie

Nadat de werkgroepen hun uitwerkingen van de vier toekomstbeelden aan elkaar hebben gepresenteerd, volgt een slotdiscussie waarin de beleidsvoornemens op twee criteria worden beoordeeld en gerangschikt:

- *no regret:* genoemd in meer dan één beleidsagenda,
- *opvallendheid:* aandachtspunten die een trendbreuk vertegenwoordigen, of om gerichte actie vragend.

Hieronder volgt een vrijwel letterlijke weergave van deze punten. Achteraf zijn deze door WING in samenspraak met de projectgroep samengevat en uitgeschreven tot een set van conclusies. Deze vindt u in hoofdstuk 8.

No Regret beleidsvoornemens

1. Versterken van de rol van ICT in risicobeheersing en monitoring.
2. Hobbydieren qua behandeling gelijkstellen met productiedieren. Beleidsmatig wordt alleen nog in het ruimtelijke beleid onderscheid gemaakt tussen de twee categorieën.

3. Ruimtelijke scheiden van productiedieren en hobbydieren.
4. Breed vaccineren van zowel productie- als hobbydieren. Daartoe verbeterde vaccins ontwikkelen.
5. Heroverwegen van het risico, het nut en de noodzaak van (lange afstand) diertransporten.
6. Aanwijzen van gecompartmenteerde productiegebieden voor commerciële dierhouderij (Ruimtelijke Ordening door centrale overheden).
7. Verbeteren van de transparantie van productiewijze (o.a. via ICT).
8. Het diergezondheidsbeleid meer op de Europese context richten.
9. Reguleren en monitoren van medicijnstromen. Handhaving middels risico-gedifferentieerde sancties.
10. Terugbrengen van de omvang van de veestapel, ter vermindering van het risico van besmetting en de impact van dierziekten.
11. Dierenwelzijn in alles leidend maken.
12. Betrekken van de consument als bondgenoot. Maak meer gebruik van de sturingsmacht van de consument.
13. Stimuleren van biotechnologische innovatie voor de productie van synthetische dierlijke eiwitten.

Aandachtspunten

1. Massale/integrale vaccinatie van productie- en hobbydieren vraagt om krachtige politieke beleidsbeïnvloeding van Brussel.
2. Vaccinatie is de kurk waarop maatschappelijke processen rond diergezondheidsbeleid drijft. Hiermee is het beleid kwetsbaar als vaccinatie geen draagvlak krijgt in EU-verband.
3. Meer op de Europese context richten:
  - hoe homogeen is de EU in 2025?
  - welke rollen en verantwoordelijkheden hebben de spelers?
4. Ruimtelijke Ordening ook mogelijk zonder overheid?
  - fysieke scheiding / compartimentering mogelijk in private sfeer?
  - omgekeerd: is dit überhaupt wel mogelijk zonder private betrokkenheid?
5. Wilde natuur als bron voor ziekten v.s. bron voor diergezondheid.
6. Lange afstand transporten heroverwegen:
  - Buiten Nederland / binnen Europa

- Introduceren van gesloten systemen
  - Heroverweging nodig op basis van risicoanalyses.
7. Europa ontwikkelt zich met verschillende snelheden (er is differentiatie nodig).
  8. De relatie tussen mens en natuur is breed en veelzijdig, maar er is hoe dan ook behoefte aan sturing/controlle.
  9. Consument en communicatie verdient meer aandacht.
  10. Meer aandacht nodig voor ontwrichtende risico's!
  11. Meer aandacht nodig voor het kostenaspect;
  12. Robuuste productiesystemen:
    - via hightech ontwikkelingen,
    - via weerbaarder dieren.
  13. Meer aandacht voor de rol/verantwoordelijkheid van burgers/consumenten, i.p.v. steeds maar weer vluchten in technologische oplossingen.
  14. Welzijn- van en fokmisstanden bij huis- en hobby dieren behoeft meer aandacht!

3.6 Afsluiting

Mevrouw A. Oppers, directeur Voedselveiligheid en Diergezondheid sluit de werkconferentie af. Zij merkt op dat het laatste woord over dit onderwerp nog niet gezegd is. Deze werkconferentie is onderdeel van een breed pakket aan activiteiten. Het thema heeft ook op Europees niveau veel aandacht. Eén van de doelen van het huidige werkproces is om straks in de goede jurk op het Europees feestje te verschijnen.

Vandaag is geprobeerd het denken los te maken. De resultaten hebben misschien niet zoveel nieuwe instrumenten opgeleverd, maar het proces heeft er wel toe bijgedragen dat het inzicht is verscherpt. De vrijheid om te fantaseren was leuk. Het levert behalve input voor de nationale agenda ook meer kennis op over elkaar. Deze groep zal het komende jaar rond het onderwerp diergezondheid meer met elkaar optrekken.

Een zorgpunt is dat we geneigd zijn oplossing te veel in ICT en R&D te zoeken. De achillespees van een toekomstige diergezondheidsstrategie is echter het vaccinatiebeleid. Hebben we voldoende aan strategieën en nieuwe inzichten bij elkaar geharkt om dat ook aan te kunnen? Het past mooi bij de voornemens van het nieuwe kabinet, dat voor minstens acht jaar wil blijven zitten. Daarmee kunnen we inzetten op een strategie voor de lange termijn.

Mevrouw Oppers dankt iedereen hartelijk voor de betrokkenheid en energie die in deze werkconferentie is gestoken!

4. Conclusies en aanbevelingen

In de hierna volgende paragrafen 4.1 en 4.2 vindt u de uitgeschreven aanbevelingen van de werkconferentie. Hier hebben WING en de projectgroep gepoogd de intentie van de groep te volgen, en de conclusies zo te verwoorden dat deze bruikbaar zijn voor het beleidsproces. Omdat de werkwijze in de conferentie onderscheid maakt tussen no-regret punten en opvallende punten, vindt u dit onderscheid uitgewerkt in enerzijds beleidsvoornemens die in meerdere toekomst denkbaar zijn, en anderzijds aandachtspunten.

Uit de signalen van de opinieleiders in het avondgesprek en van de ontwikkelaars tijdens de daarop volgende werksessie, heeft WING een aantal inhoudelijke conclusies en aanbevelingen afgeleid. Deze worden behandeld in paragraaf 4.3. Voor een reflectie op de procesmatige aanpak van spoor 2 wordt verwezen naar hoofdstuk 5.

4.1 Beleidsvoornemens, denkbaar in meerdere toekomst

De werkconferentie leverde de volgende no-regret aanbevelingen op:

- 1) Zet breed in op het vaccineren van hobbydieren en productiedieren. Verwacht mag worden dat normen en waarden voor beide diergroepen op dit punt naar elkaar toe zullen groeien. Investeer daartoe in de ontwikkeling van verbeterde vaccins.
- 2) Er is een tendens van doorgaande ruimtelijke scheiding van natuur, locaties voor dierlijke productie en multifunctionele gebieden waar hobbydierhouders zich concentreren. Kom tot ruimtelijke aanwijzing van gecompartmenteerde productiegebieden voor commerciële dierhouderij, dit op grotere schaal dan de huidige zonering in de reconstructiegebieden.
- 3) Overweeg maatregelen ter beperking van lange afstand diertransporten. Weeg hiertoe risico's, het nut en de noodzaak van (lange afstand) diertransporten opnieuw af (risicoanalyse). Maak daarbij onderscheid tussen transporten binnen en buiten Nederland en de EU en bezie de mogelijkheden voor het introduceren van gesloten productiesystemen die transport overbodig maken.
- 4) Zet in op het reguleren en monitoren van medicijnstromen, met name antibiotica, en op de beheersing van de resistentieproblematiek rond MRSA. Ontwikkel hiervoor een risico-gedifferentieerde handhaving.
- 5) Geef dierenwelzijn een belangrijke rol in de Nationale Agenda Diergezondheid. Ook het welzijn van en fokmisstanden bij huis- en hobbydieren behoeven daarbij aandacht.

- 6) Betrek de consument als bondgenoot in de Nationale Agenda. Maak daarbij meer gebruik van de sturingsmacht van de consument. De mogelijke rollen en verantwoordelijkheden van consumenten in relatie tot hun rol als burger moeten daarbij doordacht worden.
- 7) Stimuleer biotechnologische innovatie voor de productie van alternatieve eiwitbronnen zoals synthetische dierlijke eiwitten.
- 8) Zet in op verdere verbetering van de ICT in risicobeheersing en monitoring, ook ten behoeve van transparantie in de keten.

4.2 Aandachtspunten

Vanuit de werkconferentie zijn de volgende aandachtspunten naar voren gebracht:

Europa

Werk de Europese context, nu en in de toekomst beter uit: Europa ontwikkelt zich met verschillende snelheden; hoe homogeen is de EU in 2025, welke rollen spelen de spelers en welke verantwoordelijkheden hebben ze?

Vaccinatie

Massale/integrale vaccinatie van productie- en hobbydieren vraagt om een snelle en krachtige politieke beleidsbeïnvloeding van Brussel. Doordenk ook hoe de agenda er uit komt te zien als vaccinatie geen draagvlak krijgt in Brussel. De bouwstenen rond Agenda hangen drijven nu sterk op de kurk van vaccinatie, wat het beleidsproces kwetsbaar maakt.

Risico's

Er is meer aandacht nodig voor ontwrichtende risico's! Onbekende risico's met een grote maatschappelijke impact zoals een pandemie. Overweeg ook meer drastische maatregelen zoals het terugbrengen van de omvang van de veestapel, ter vermindering van het risico van besmetting en de impact van dierziekten.

Consument

Consument en communicatie verdienen meer aandacht. Valkuil is een te eenzijdige gerichtheid op technologie in de Nationale Agenda.

Robuuste systemen

Robuuste productiesystemen zijn niet alleen mogelijk via hightech ontwikkelingen, maar ook via het spoor van weerbaarder dieren en ruimtelijke inrichting.

Natuur

Wilde natuur is zowel een bron voor ziekten als een bron voor diergezondheid. De Agenda moet beide sporen uitwerken. De relatie tussen mens en natuur is breed en veelzijdig, maar er is hoe dan ook behoefte aan sturing/controle.

4.3 Conclusies en aanbevelingen

Uit de signalen van de opinielers in het avondgesprek en van de ontwikkelaars tijdens de daarop volgende werksessie, heeft WING een aantal inhoudelijke conclusies en aanbevelingen afgeleid.

Consumenteneisen

De kwaliteitsbewuste consument zal de komende tien jaar meer en hogere eisen gaan stellen. Naast dierenwelzijn zullen ook natuur- en milieuaspecten, aanspraak op de mondiale grondstoffenverdeling en sociaal-economische rechtvaardigheid onderdeel van de kwaliteitseisen zijn. Het verdient dus aanbeveling om het offensief naar kwaliteit breed in te steken. De consument zal echter verdeeld blijven: een deel zal blijven gaan voor goedkoop.

Maatschappelijke acceptatie

Binnen enkele jaren zal er een brede maatschappelijke consensus zijn dat de huidige productiewijze in de Intensieve Veehouderij ethisch niet meer verantwoord is. Dominante spelers in het bedrijfsleven zijn zich hier nu al bewust van en spreken zich in die richting uit.

Samenwerking en individualisering

De huidige strategieën in de veehouderij leunen sterk op een samenwerkingsmodel tussen maatschappelijke partners (overheid, bedrijfsleven, en wetenschap). Ook voor de uitdagingen van de toekomst leunt men sterk op de blijvende kracht van deze driehoek. Er wordt gewaarschuwd dat doorzettende individualisering dit model kan ondermijnen. De 5% 'free riders' dwingen door hun wangedrag strenge regels af en ondermijnen daarmee de mogelijkheden voor zelfsturing en ketenoptimalisatie. De beheersing van dit risico moet onderdeel zijn van de Nationale Strategie, te ontwikkelen in samenwerking met de spelers die vooroplopen in het nemen van eigen verantwoordelijkheid.

Onbeheersbare risico's

Er zijn duidelijke zorgen over bekende en minder bekende gevaren op het grensvlak van diergezondheid en humane gezondheid. Door een aantal ingewijden werd dit signaal in onze ogen teveel weggezet. De risico's zijn zeer groot, in vergelijking met de tot dusverre bekende dierziekteuitbraken. Wij bevelen aan dit sluimerende vraagstuk prominent op de Agenda te zetten en door samenwerking tussen de

ministeries van LNV en VWS te stimuleren dat er meer samenwerking tot stand komt tussen het beleid rond diergezondheid en humane gezondheid.

Diversiteit in Waarden

Waarde oriëntaties zijn tijdens het avondgesprek impliciet aan de orde geweest, maar niet benoemd. Het benoemen en erkennen van de diversiteit aan waardeoriëntaties vormt de sleutel voor een gedifferentieerd beleid voor productiedieren, hobbydieren en natuurdieren. De verschillen zullen in de toekomst alleen maar groter worden, gezien de maatschappelijke ontwikkelingen en de rol van de media. De uitwerking kan, vrij naar Stassen (2006), de volgende uitwerking krijgen:

- 1) Bij *wilde dieren* geldt het recht op een natuurlijke omgeving en het recht op de kans om via natuurlijke selectie een ziekte te boven te komen als uitgangspunt.
- 2) Bij *productiedieren* staat goede groei, een hoge reproductie en afwezigheid van ziekten model voor het begrip diergezondheid.
- 3) Bij *hobbydieren* zal sprake zijn van een mix van waarden: waarden die mensen toekennen aan huisdieren, waarden van productiedieren, en waarden van behoud van diversiteit.

Verdere uitwerking van deze waarden geven nadere uitleg en betekenis aan diversiteit in beleid.

Ruimtelijke ordening

Een robuuste ruimtelijke ordening biedt mogelijkheden voor de preventie van dierziekten. Deze voordelen zien wij met name optreden, wanneer om dierwelzijnsredenen in de toekomst meer gekozen wordt voor open systemen. Ruimtelijke ordening moet dit kunnen ondersteunen door het aanbrengen van grofmazige scheiding tussen productiegebieden, veel grofmaziger dan de huidige zonering in de reconstructiegebieden. Aangezien RO een zaak van zeer lange adem is, verdient het aanbeveling hierop anticiperend in te zetten, ook al is de noodzaak in de huidige situatie met gesloten systemen minder evident. RO moet gezien worden als de tweede preventieve verdedigingslinie, waarbij alle maatregelen in het bedrijf de eerste zijn.

Rollen en verantwoordelijkheden van de overheid

Rollen en verantwoordelijkheden van de overheid (waar deze beginnen en waar deze eindigen) dienen explicieter gemaakt te worden om tot duurzame afspraken met het bedrijfsleven te komen. In alle gevallen zal het bedrijfsleven een belangrijke eigen verantwoordelijkheid moeten gaan of blijven nemen.

Interactief beleidsproces!

De wens van LNV dat bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties meer verantwoordelijkheid nemen voor diergezondheid strookt zeer wel met de maatschappelijke ontwikkelingen bij grote internationaal georiënteerde bedrijven en ontwikkelingen bij maatschappelijke groeperingen, die steeds mondiger worden en professioneler opereren. Wij bevelen LNV aan om in de fase van beleidsvorming rond essentiële keuzepunten de discussie met de belangrijkste spelers open te blijven voeren. Dan krijgt het begrip *Nationale agenda* de betekenis die de term uitstraalt.

Gebruik scenario's bij schrijfproces

Ook in het vervolg kunnen de hiervoor beschreven toekomstbeelden een nuttige functie hebben. Bij lastige onderdelen in het schrijfproces bijvoorbeeld kunnen de toekomstbeelden als ijkpunten gebruikt worden. Het schrijfteam kan daartoe een beleidsvoornemen, waarover verschil van mening bestaat, eerst in enkele toekomstbeelden formuleren, vervolgens de positie van kernspelers (Minister, EC, grote bedrijven etc) bepalen in relatie tot deze extremen. De discussie die hierop volgt zal in veel gevallen richting geven.

5. WING's reflectie op de aanpak

Naar aanleiding van de ervaringen met spoor 2 en met de werkconferentie in het bijzonder, komt WING tot de hierna volgende reflectie op de gevolgde aanpak.

Mede gezien het feit dat het beleidsdossier Diergezondheid tot nu toe een sterk operationeel karakter had, was de gevolgde methode voor de meeste deelnemers nieuw. Dit gold zowel voor de deelnemende beleidsmedewerkers van het ministerie van LNV als voor de genodigden voor de werkconferentie. Tegen deze achtergrond bezien, evalueren wij in de volgende twee paragrafen de meerwaarde en beperkingen van de gevolgde aanpak.

5.1 Meerwaarde

Ruimte scheppen

De keuze om een apart spoor 2 in het beleidstraject in te bouwen heeft ons inziens goed gewerkt. Door via dit spoor de gedachten tijdelijk los te koppelen van het hier en nu, ontstond bij verreweg de meeste leden van kernteam en projectteam en bij de genodigden voor de werkconferentie enthousiasme en mentale ruimte om mee te denken, zonder dat dit voor hen interfereerde met mogelijke oordelen over het huidige beleid. Doordat projectteam en kernteam intensief in de gedachtevorming betrokken waren en zich daarmee eigenaar van het proces voelden, werd het "spoor 2 denken" integraal onderdeel van het beleidstraject en niet een eenmalige exercitie op strategisch niveau. De levendige gesprekken in kernteam en projectgroep, zowel voor als na de werkconferentie, illustreren dit.

Laagdrempelig platform voor discussie en coproductie

De aanpak met toekomstbeelden biedt een goed platform voor betrokkenheid van en discussie met stakeholders. Tijdens de werkconferentie bouwden teams met verschillende achtergrond aan een scenario. De afstand tot het heden bevorderde een veilige setting, van waaruit vrijer gesproken kon worden. De toekomstbeelden geven gelegenheid om aan het beleidsproces deel te nemen, zonder rechtstreeks de pen te hoeven vasthouden. Het werkatelier op 28 maart was een moment waarop LNV zichtbaar samen met stakeholders aan de nationale agenda bouwde. Samen aan het werk gaat een stap verder dan partijen horen of betrekken in discussies.

Frisse kijk

De aanpak met toekomstbeelden geeft een frisse kijk. Deelnemers leefden zich gedurende enkele uren consequent in in werelden met andere spelregels die overmorgen realiteit kunnen zijn, of die elders in de wereld nu realiteit zijn. Voor

diverse deelnemers was het de eerste maal dat zij over het beleidsveld nadachten vanuit een essentieel andere startpositie.

Martijn Wijtens (Ministerie van LNV):
“Ik had van tevoren niet veel zin om mij in te leven in het toekomstbeeld ‘Samen voor ons eigen’. Maar toen we bezig waren realiseerde ik me dat dit de huidige realiteit is voor een land als Roemenië. Daarmee werd het proces voor mij veel concreter.”

Ordering en betekenis

Samenvattend, heeft spoor 2 een behoorlijk aantal signalen en inzichten opgeleverd, met een andere ordening en een ander gewicht (zie hoofdstuk 4) dan welke tot dusverre gehanteerd werden. De betekenis hiervan kan zijn dat er voor het schrijfteam van de Nationale Agenda Diergezondheid meer richting en eenduidigheid ontstaat in de veelheid van elementen die bij het samenstellen van de beleidsagenda aan de orde zijn. De in spoor 2 gehanteerde methode ordent, zet accenten en schept een verdiepende betekenis.

Lange termijn karakter op de agenda

Het werken met toekomstbeelden heeft het lange termijn karakter van de Nationale Agenda nadrukkelijker naar voren gebracht. De toekomstbeelden bieden een achtergrond waartegen een lange termijn agenda kan worden opgebouwd. Zeker in een beleidsveld dat zijn historie heeft in operationele crisisbestrijding, bestaat minder de cultuur om lange termijn ontwikkelingen en perspectieven vanzelfsprekend mee te nemen in beleidsontwikkeling. De benadering met maatschappelijke ontwikkelingen en toekomstbeelden boden hier een laagdrempelig platform om de discussie te starten.

5.2 Kanttekeningen en beperkingen

Natuurlijk zijn er ook kanttekeningen te maken bij de gevolgde aanpak. Bij diverse deelnemers bleef na afloop van de werkconferentie bijvoorbeeld een gevoel hangen, dat we niet het onderste uit de kan hadden gehaald. Hieronder een aantal punten van onze kant.

Keuze van deelnemers

De samenstelling van de deelnemersgroep bepaalt in sterke mate de uitkomst. Aan het avondgesprek en de ontwikkelsessie hebben relatief veel personen meegedaan die midden in het werkveld staan. Er namen minder personen deel die een geheel ander geluid lieten horen. Hierdoor zijn er wat minder verrassende, geheel nieuwe ideeën gegenereerd.

Voor spoor 2 was dit laatste overigens niet het hoofddoel. Voor trajecten waarin dat wel het geval is, bevelen wij aan een wat groter deel van de genodigden van buiten het betreffende beleidsveld te kiezen en daarbij een goede verdeling na te streven over de onderscheiden maatschappelijke groepen.

De keuze om juist opinieleiders uit de wereld zelf aan tafel te zetten, had overigens als voordeel dat hun uitspraken meer gewicht in de schaal legden.

Veel willen in weinig tijd

Twee dagdelen is krap om alle noodzakelijke stappen in een scenarioproces te zetten en deze ook met diepgang uit te voeren. Dit was tijdens het werkatelier gedurende de middag merkbaar, toen de integratie van vier beleidsagenda's en het identificeren van no-regret aanbevelingen en aandachtspunten in relatief weinig tijd gemaakt moesten worden. Hier had een dagdeel extra de nodige verdieping kunnen brengen.

Overigens is het gebrek aan tijd tijdens de analysefase gecompenseerd door de ruwe conclusies na afloop van de werkconferentie met het projectteam te bespreken en op onderdelen aan te vullen.

Meerdere doelen combineren

Het avondgesprek – oorspronkelijk bedoeld als een verkennend gesprek tussen opinieleiders van buiten en binnen de diergezondheidswereld – kreeg in de aanloop er naar toe tot een geheel eigen gewicht. Het gesprek werd, mede door de maatschappelijke statuur van de zich aanmeldende deelnemers, steeds prominenter gepositioneerd. Hierdoor verschoof het karakter van de avond van een oriënterend gesprek naar een opiniërend debat.

Het resultaat was een forse groep opinieleiders die samen met de minister van LNV volop in de schijnwerpers stond, in de wetenschap dat ook de pers aanwezig was. Op zichzelf heeft dit gesprek een heleboel bruikbare uitspraken opgeleverd, maar de omstandigheden waren minder bevorderlijk voor het genereren van vernieuwende inzichten of gewaagde uitspraken.

Ook het werkatelier van de daarop volgende dag kenmerkte zich door meerdere doelen. In de eerste plaats was sprake van een tweetal procesdoelen, n.l. het betrekken van diverse stakeholders en het oprekken van het denken. Ook kende het werkatelier een tweetal inhoudelijke doelen: het ontwikkelen van beleidsstrategieën die in meerdere toekomsten kansrijk zijn, én het genereren van vernieuwende ideeën.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat alle doelen gehaald zijn, maar dat voor geen enkel doel het onderste uit de kan is gehaald. Positief was dat LNV door de pers uit te nodigen de deuren naar de samenleving opengooide en met de positionering van het avondgesprek een stevig signaal afgaf. Keerzijde hiervan was dat enkele opinieleiders mogelijk niet het achterste van hun tong hebben laten zien.

Het vernieuwende gehalte van maatregelen

Een vernieuwende aanpak wekt al gauw de verwachting dat ook de uitkomsten verrassend zullen zijn. Hier is enige nuancering op z'n plaats. De in spoor 2 gehanteerde methodiek van omgevingsscenario's culmineert in beleidsstrategieën die ons zouden kunnen voorbereiden op een aantal majeure onzekerheden. Wanneer zo'n beleidsstrategie in meerdere scenario's denkbaar is, dan is zij minder kwetsbaar voor het gehele pallet aan onderzochte onzekerheden. Deze beleidsstrategie krijgt daarmee een 'no regret' karakter, maar vertegenwoordigd op zich zelf niet een spectaculair vernieuwend concept.

Wel nieuw is, dat nu meer inzicht is ontstaan in de omstandigheden die bepaalde strategieën wel, en andere minder succesvol maken. De methodiek daagt dus uit tot *innovatief denken over strategieën*, en richt zich minder op het *denken over innovatieve strategieën*. Het vernieuwende zit vooral in de betekenis en plaats die een op zichzelf bekende maatregel krijgt. Dat is visie.

In het scenario 'Free Enterprise Revisited' bijvoorbeeld, was een van de voorgestelde overheidsmaatregelen: "het opzetten van een platform, waar maatschappelijke groepen uit de sfeer van productiedieren, hobbydieren en wilde dieren met elkaar in gesprek kunnen zijn en afspraken kunnen maken". Dit lijkt op het eerste gezicht weinig spannend, maar is wel de maatregel van een overheid die enerzijds het primaat bij het bedrijfsleven legt en anderzijds er op de achtergrond voor zorgt dat een aantal maatschappelijke waarden gerespecteerd worden.

Bijlage 1: Lijst van deelnemers

Naam	Organisatie	Rol
Mw. R.M. Bergkamp	Directeur Generaal, LNV	Opinie leider
Dhr. R.A. Coutinho	RIVM	Opinie leider
Dhr. D. van Doorn	Vion Food Group	Opinie leider
Dhr. A. Pijpers	Gezondheidsdienst voor Dieren b.v.	Opinie leider
Dhr. J.J.G.M. Sanders	Campina BV	Opinie leider
Dhr. J.C.P. Staman	Rathenau Instituut	Opinie leider
Mw. C.P. Termeer	Wageningen UR, Bestuurskunde	Opinie leider
Dhr. H. Vaarkamp	Raad voor Dierenaangelegenheden	Opinie leider
Dhr. J.C.P. Vogelaar	Raad NRLO/Bestuur InnovatieNetwerk	Opinie leider
Dhr. P.C.E. van Wijnen	Raad voor het Landelijk gebied	Opinie leider
Dhr. A.M. Akkeman	Permanente Vertegenwoordiger EU, LNV	Ontwikkelaar
Mw. A. Ammerlaan	Ammerlaan food	Ontwikkelaar
Dhr. H. Baaij	Stichting Varkens in Nood	Ontwikkelaar
Dhr. B. v.d. Berg	Dierenbescherming	Ontwikkelaar
Mw. C.J.M. Brusckhe	World Organization for Animal Health	Ontwikkelaar
Dhr. P. van Geldorp	Europese Commissie	Ontwikkelaar
Dhr. M. Groenenberg	Triodos Bank	Ontwikkelaar
Mw. A. Ten Have	LTO Noord	Ontwikkelaar
Dhr. R. van der Helm	Algemene inspectiedienst	Ontwikkelaar
Mw. J.L.D Heukers	Ministerie van LNV, JZ	Ontwikkelaar
Mw. C.J.M. Hobbelen	Ministerie van LNV, DN	Ontwikkelaar
Dhr. A. van Hoof	LTO Melkveehouderij	Ontwikkelaar
Dhr. R. Huirne	Wageningen UR	Ontwikkelaar
Dhr. A.M.W. Kleinmeulman	Voedsel en Waren Autoriteit	Ontwikkelaar
Dhr. S. Kover	Vion Food Group/Universiteit Tilburg	Ontwikkelaar
Dhr. P.W. de Leeuw	Chief Veterinary Officer, LNV	Ontwikkelaar
Dhr. P. Luttk	Stichting DOTank	Ontwikkelaar
Dhr. G. Meester	Ministerie van LNV, IZ	Ontwikkelaar

(vervolg: z.o.z.)

Naam	Organisatie	Rol
Mw. C.A Olsthoorn	Raad v oor het Landelijk Gebied	Ontwikkelaar
Mw. A. Oppers	Ministerie v an LNV, VD	Ontwikkelaar
Dhr. A. Ottevanger	Ministerie v an VWS	Ontwikkelaar
Dhr. A. Pijpers	Gezondheidsdienst voor Dieren b.v.	Ontwikkelaar
Mw. P.I. Polman	Nederlandse Belangenvereniging van Hobby dierhouders	Ontwikkelaar
Mw. P.M. Sangers	Staatsbosbeheer	Ontwikkelaar
Dhr. H. Snijders	Ministerie v an LNV, DL	Ontwikkelaar
Dhr. F. v an der Schans	Centrum v oor Landbouw en Milieu	Ontwikkelaar
Dhr. A.W. Stegeman	Universiteit Utrecht, Diergeneeskunde	Ontwikkelaar
Dhr. M. Steverink	Biologica	Ontwikkelaar
Dhr. H. Vaarkamp	Raad v oor Dierenaangelegenheden	Ontwikkelaar
Dhr. W. v an der Weijden	Centrum v oor Landbouw en Milieu	Ontwikkelaar
Dhr. M.J.B. Weijters	Plv. Chief Veterinary Officer, LNV	Ontwikkelaar
Dhr. M. Willemen	Voedsel en Waren Autoriteit	Ontwikkelaar
Dhr. J. Wolleswinkel	Nederlandse Organisatie v oor Pluimveehouders	Ontwikkelaar
Dhr. J.A. van den Broek	Ministerie v an LNV, VD	Organisator
Dhr. W.E. Geluk	Ministerie v an LNV, VD	Organisator
Mw. M.H.J. Klein	Ministerie v an LNV, VD	Organisator
Mw. A.L.J. Nielen	Ministerie v an LNV, VD	Organisator
Dhr. M. v an Silfhout	Ministerie v an LNV, VD	Organisator
Mw. F.R. Leenstra	Wageningen UR, ASG	Organisator
Dhr. G.F.V. v an der Peet	Wageningen UR, ASG	Organisator
Mw. D. Brunt	WING <i>Process Consultancy</i>	Organisator
Mw. J.M. de Jonge	WING <i>Process Consultancy</i>	Organisator
Mw. S.M.J. Mink	WING <i>Process Consultancy</i>	Organisator
Dhr. H. Smit	WING <i>Process Consultancy</i>	Organisator
Dhr. J.L. Tersteeg	WING <i>Process Consultancy</i>	Organisator

Bijlage 2: Kenmerken van de 4 werelden

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
Trefwoorden	<i>Technocratisch, progressief, rationeel, 'global society', internationale solidariteit, elimineren van risico's, winst optimalisatie binnen normatieve kaders.</i>	<i>Liberaal, conservatief, rationeel, internationaal bedrijfsleven, onderhandelen, kansen op korte termijn, efficiëntie, winst-maximalisatie.</i>	<i>Reactief, 'Not in my backyard', armoede, sentimenteel, vrije jongens & 'losers', angst, labiel, penose, schrapen voor een boterham</i>	<i>Principieel, isolationistisch, collectivistisch, identiteit en immateriële waarden, rentmeesterschap, duurzaamheid, autarkisch.</i>
Denkbare aanleidingen	<i>Merkbare effecten van klimaatverandering leiden tot internationale milieuafspraken, gezamenlijke technologische inspanningen en versterking van internationale solidariteit.</i>	<i>Gebrek aan overeenstemming over internationale issues en uitblijven milieucatastrofes maken overheidsinstituties ongelooftwaardig en verschaffen ruimte voor het internationale bedrijfsleven.</i>	<i>Gebrek aan daadkracht van overheidsinstituties verzwakt internationale concurrentiepositie van Europa en leidt tot economische neergang en afbreuk van voorzieningen en sociale infrastructuur.</i>	<i>Explosieve groei van niet-Europese economieën versterkt internationale grondstofcrisis en maakt dat Europa zich uit protectionisme afkeert en interne markten versterkt.</i>
Trends:				
1) de Europese eenwording zet door	<i>Een krachtige Brussel neemt voortouw in gezamenlijke internationale initiatieven op het gebied van milieu, technologische innovatie en armoedebestrijding.</i>	<i>Een grote, vrij toegankelijke consumentenmarkt en een liberalisatie van de Europese wetten regelgeving trekt investeringen aan van internationaal bedrijfsleven.</i>	<i>Verzwakte nationale instituties verliezen grip op samenleving, die zich als gevolg daarvan terugtrekt op sociale microverbanden.</i>	<i>Krachtige Brusselsese politiek van protectionisme en ethisch reveil versterkt interne markt, gemeenschappelijke identiteit en sociale cohesie.</i>

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
2) de Europese bevolking vergrijsst en het multiculturele karakter neemt toe	<i>Overheid voert sterke regie op het gebied van gezondheidszorg, veiligheid en het elimineren van risico's. Multiculturele integratie wordt gestimuleerd uit rationale overwegingen.</i>	<i>Kapitaalkrachtige ouderen zijn interessante markt voor private zorginstellingen, projectontwikkelaars en beveiligingsfirma's. Import van goedkope arbeid uit Afrika. Culturele segregatie .</i>	<i>Economische neergang door oplopende kosten, krimpende arbeidsmarkt en tsunami van rijke niet-westerse allochtonen die prijspijl opdrijven. Autochtonen in verdrukking.</i>	<i>Collectieve zorginstellingen op basis van maatschappelijke participatie van ouderen, als onderdeel van autarkische woongemeenschappen. Etnische integratie via multiculturele manifestaties.</i>
3) de sterke economische groei van Oost en Zuid-oost Azië en van Zuid-Amerika (Brazilië) zet door	<i>Nieuwe economieën zijn volwaardige partners in internationale samenwerkingen, met wederzijdse belangen op het gebied van milieu, energie en beschikbaarheid van grondstoffen.</i>	<i>Liberalisatie van wereldhandel heeft kapitaalkrachtige nieuwe consumentenmarkten geopend voor internationaal bedrijfsleven. Onderhandse afspraken garanderen een enigszins 'level playing field'.</i>	<i>Nieuwe economieën overvleugelen stagnerend Europa. Buitenlandse investeerders nemen bezit van Europese instituties. Stagnerende productie en sterk oplopend tekort op de handelsbalans drijven prijspijl in Europa op.</i>	<i>Ongebreidelde economische groei en consumptisme in Azië en Latijns Amerika versterkt grondstoffenschaarste, waartegen Europa zich door protectionistische maatregelen wapent.</i>

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
4) de beschikbaarheid van fossiele brandstoffen neemt drastisch af	<i>Technologische vooruitgang en verregaande investeringen in alternatieve bronnen door internationale overheden en instituties, hebben afhankelijkheid van fossiele brandstoffen vermindert.</i>	<i>Productiekosten en daarmee het mondiale prijspeil van consumptiegoederen, neemt sterk toe. Kernenergie biedt soelaas. Verschillen in welvaart <u>binnen</u> regio's verdiepen zich.</i>	<i>Nieuwe economieën bouwen kerncentrales en eigenen zich laatste fossiele brandstofreserves toe. Europa heeft het nakijken. Verschillen in welvaart <u>tussen</u> regio's verdiepen zich.</i>	<i>Energieschaarste is drijvende kracht achter succesvolle Europese transitie naar duurzame energie. Dit vindt plaats via stimulering en bescherming van de interne markt.</i>

Bijlage 3: Beleidsvoornemens in de 4 werelden

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
Preventie / monitoring van dierziekten	<i>Risicodefinitie, transparantie via ICT, ruimtelijke compartimentering, vaccineren risicogroepen, goed ontwikkeld sarcitiesysteem</i>	<i>Maximaal inzetten op gesloten productieketens, ICT creëert transparantie voor afnemer, centraal antibiotica registratiesysteem</i>	<i>Massaal vaccineren in commerciële dierhouderijssystemen, daarbuiten monitoren van ziekte in private en wilde dierpopulatie</i>	<i>Inzetten op robuuste dieren en productiesystemen, geen lange afstandstransporten, minder antibiotica, maximaal inzetten op RO</i>
Bestrijding van dierziekten	<i>Bedrijfsleven verantwoordelijk voor productiedieren, overheid voor 'toezicht op toezicht, vaccins beschikbaar voor massagegebruik</i>	<i>Overheid faciliteert strategische inzet van vaccinatie, bedrijfsleven ontwikkelt markervaccins, gevaccineerd vlees is geaccepteerd</i>	<i>Massaal vaccineren door bedrijfsleven volgens principe van incidentalisme. Ook bij particuliere en wilde dieren</i>	<i>Acceptatie lichtere dierziekten, vaccinatie bij besmettelijker varianten, volledige acceptatie gevaccineerd vlees</i>
Communicatie	<i>Gericht op bewustzijn kweken van risico's en eigen verantwoordelijkheid van: 1) productiedierhouders, 2) hobbydierhouders, 3) burgers / consumenten</i>	<i>Gericht op stimuleren en faciliteren van private samenwerkingsverbanden (hobbydierhouders en bedrijfsleven)</i>	<i>Weinig transparant, overheidsinformatie weinig betrouwbaar, alternatieve private informatiecircuits van belanghebbenden</i>	<i>Gericht op draagvlak en vertrouwen consument / burger, transparante herkomst via ICT, stadsboerderijen voor binding burger met (productie) dier</i>

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
Kostenbeheersing	<i>Transparant doorrekenen van alle maatschappelijke kosten, kostenbeheersing door door verbetering technologie</i>	<i>De veroorzaker betaalt ingeval van dier- of humane gezondheidsproblemen, grootschalige natuur in handen bedrijfsleven</i>	<i>Baronnen uit bedrijfsleven investeren in eigen veiligheid, bescheiden private initiatieven t.b.v. hobbydieren (nierdialyse)</i>	<i>Kostenreductie door minder medicijngebruik, minder campagnes, minder transport. Doorberekening maatschappelijke kosten via vless-tax.</i>
Ruimtelijke Ordening	<i>Zonering in: 1) productiegebieden, 2) grote eenheden natuur, 3) wonen, werken, recreëren, 4) overgangsen bufferzones</i>	<i>Ruimtelijke Ordening is geen instrument.</i>	<i>Ruimtelijke ordening ontbreekt</i>	<i>Ruimtelijke scheiding van hoogwaardige agro-centra enerzijds en wilde natuur anderzijds. Daartussen kleinschalige hobby- / productiedierhouderij in stedelijke omgeving</i>
Differentiatie van diergroepen	<i>Rationalisering en beleidsmatige gelijkstelling productie- en hobbydieren, wilde dieren in zelfregulerende ecosystemen</i>	<i>Geen verschil in beleving en behandeling van productiedieren, hobbydieren, bedrijfsleven exploiteert / vaccineert grootschalige natuur</i>	<i>Baronnen uit bedrijfsleven trekken aan touwtjes en behandelen wilde dieren en private (hobby) dieren gelijk</i>	<i>Diergezondheid gericht op duurzaamheid. Geen onderscheid tussen diergroepen. Alleen nog endemische soorten met hoge weerstand en vitaliteit.</i>
R & D	<i>High-tech systemen voor dierlijke productie en diergezondheidsmonitoring</i>	<i>Gesloten systemen voor productiedieren, innovatie in vaccins en vaccineren</i>	<i>Bedrijfsleven trekt eigen plan</i>	<i>Gericht op verduurzaming van dierrassen, en goede vaccins</i>

	A. Booming Valleys	B. Free enterprise revisited	C. Samen voor ons eigen	D. Ethische gemeenschappen
Rol overheid	<i>Sterk sturend op aangescherpte normen uit samenleving</i>	<i>Ruimte voor minder regels, bonus / malus-systeem met harde sancties tegen 'free riders'</i>	<i>Zwakke, onbetrouwbare overheid, veel ruimte voor free rider gedrag</i>	<i>Sterk sturend, gericht op versterken en handhaven rentmeesterschap</i>

Bijlage 4: Integraal verslag avonddebat

Aan het avonddebat 'Diergezondheid in de samenleving van morgen' namen de volgende opinieleiders deel:

- Mw. R.M. Bergkamp, Directeur Generaal, ministerie van LNV
- Dhr. R.A. Coutinho, Directeur Centrum Infectieziektebestrijding, RIVM
- Dhr. D. van Doorn, Voorzitter Raad van Bestuur, Vion Food Group
- Dhr. A. Pijpers, Directeur, Gezondheidsdienst voor Dieren BV
- Dhr. J.J.G.M. Sanders, Voorzitter van de Hoofddirectie, Campina
- Dhr. J.C.P. Staman, Directeur, Rathenau Instituut
- Mw. C.P. Termeer, Hoogleraar Bestuurskunde, Wageningen UR
- Dhr. H. Vaarkamp, Voorzitter, Raad voor Dierenaangelegenheden
- Dhr. J.C.P. Vogelaar, Bestuurslid, InnovatieNetwerk
- Dhr. P.C.E. van Wijmen, Voorzitter, Raad voor het Landelijk gebied

Een grotere groep genodigden, de ontwikkelaars, was bij dit avonddebat aanwezig als toehoorder. Zij kregen op een aantal momenten gelegenheid op het debat te reageren. De gespreksleiding was in handen van Herk Smit van WING *Process Consultancy*.

1. Voorstelronde

Mevr. Bergkamp (Directeur Generaal, Ministerie van LNV)

Als DG bent u verantwoordelijk voor dit beleidsveld. De drie lijnen – productiedieren, hobbydieren en wilde dieren komen bij u samen. Welk deel van de tijd van uw agenda nemen de 3 categorieën dieren in beslag?

De productiedieren de helft, hobbydieren 10% en de wilde dieren 1%.

Mevr. Termeer (Wageningen UR, Bestuurskunde)

Wat dacht u toen u de verhalen over de toekomst toegestuurd kreeg, kunt u daar als bestuurskundige wat mee?

Op zich kan ik wat met dat soort toekomstverhalen. Ik heb het wel vol gekladderd met hoe het bestuur in dat soort samenlevingen er uit komt te zien.

Dhr. Van Doorn (Vion Food Group)

VION is een grote speler in de varkensketen. Wat wordt straks bij Vion het speerpunt als het gaat om diergezondheid?

Het speerpunt is de markt en van daaruit het doorvertalen van de risico's die je wilt borgen, waarbij voedselveiligheid bovenaan staat. Er is in Nederland veel ervaring met diergezondheid, daarmee lopen we in Europees perspectief voorop. Daarbij kennen we drie kernpunten: preventie, monitoring en zo snel mogelijk en adequaat reageren als het verkeerd loopt. In samenspraak met het ministerie en de sector zijn we daar grote stappen aan het zetten. Het is van wezenlijk belang dat dit geborgd wordt. Het is noodzakelijk daar keihard aan te werken. We hebben de taak en de plicht dat zo goed mogelijk te doen.

Dhr. Sanders (Campina)

Hebt u een beeld van de consument over 10 jaar en welke kant dat op gaat?

Het zou pretentiefus zijn om daar volmondig ja op te zeggen. Er zijn wel trends waarneembaar, zoals gezondheid, ook een trend over natuurlijk, echt, authenticiteit. Er wordt steeds meer waarde gehecht aan de processen waar we hier over praten. Er komt steeds meer een rechtstreekse link tussen de markt, de consument en diergezondheid.

Dhr. Vogelaar

Wat gaat er het meest veranderen op uw eigen melkveebedrijf?

Op het gebied van diergezondheid heeft al een grote ontwikkeling naar preventie plaatsgevonden, door het bedrijf van de meeste dierziekten vrij te maken. We hebben lessen geleerd uit de Noorse veehouderij. Per dier wordt daar al 40-45 jaar lang vastgesteld wat er aan antibiotica is gebruikt, en worden de dieren met hoog antibioticagebruik niet ingezet in de fokkerij. Daardoor is de natuurlijke weerstand van dieren is groot. Daarbij geven de Noorse stieren grotendeels hoornloze kalveren, waardoor we niet meer hoeven te onthoornen.

Dhr. Van Wijmen (Raad voor het Landelijk Gebied)

Intensieve veehouderij en natuur staan nog behoorlijk tegenover elkaar. Is het denkbaar dat intensieve veehouderij kansen gaat bieden voor natuurbescherming?

Je zou moeten zeggen dat een gezond ecosysteem de risico's buffert die wellicht voortvloeien uit monoculturen. IV kan zijn monoculturele karakter verkleind zien als ze modern gaat werken in bepaalde zonerings en als ze in regionale eenheden gaat werken en als het transport verminderd wordt. De basis moet gevonden worden bij gezonde wilde natuur met een gebufferde ecosysteem op ruime schaal, vervlochten, met verbindingen daartussen.

Dhr. Staman (Rathenau Instituut)

Als we het over ethische kwesties hebben: welke kwestie zou de komende 10 jaar dominant kunnen worden wat betreft omgang met dieren?

Dat is ten eerste dierenwelzijn in de zin van lijden van dieren. De tweede, die opkomt en aandacht houdt, is het groeiende massale karakter van de veehouderij, dat is een ander soort kritiek, normatief, hier spelen noties van onnatuurlijkheid mee, en waar geen antwoord op gegeven wordt. De toenemende kritiek hangt samen met ontwikkelingen in de samenleving. Er ontstaat een grotere gevoeligheid. De schaarste aan natuurbeleving en spiritualiteit leidt er toe dat je er een groter verlangen naar krijgt en het ook in je denkpatronen verdisconteert. Het maakt deel uit van een algemene trend in onze samenleving, wat het maar samen met spiritualiteit.

Dhr. Coutinho (RIVM)

Wat wordt de eerstvolgende dierziekte met epidemiologische gevolgen?

Influenza als we de waan van de dag volgen. Maar ik denk dat het resistentie zal worden. Door het grote gebruik van antibiotica in de dierhouderij, denk ik dat we ongemerkt problemen krijgen met de overdracht van resistente bacteriën rechtstreeks of factoren die ontstaan bij dieren en dan naar de mens overgedragen kunnen worden op de mens en een probleem kunnen geven van grote omvang. Dat zal gemerkt worden doordat bepaalde infecties niet goed behandeld kunnen worden met de beschikbare antibiotica. Nederland heeft het laagste resistentieniveau van Europa omdat we weinig antibiotica gebruiken. Maar hier komt langs een omweg een nieuw probleem op ons af. Er worden weinig nieuwe antibiotica ontwikkeld, omdat de industrie hier te weinig aan kan verdienen. We moeten dus spaarzaam en zuinig zijn met de antibiotica die we hebben.

Dhr. Vaarkamp (Raad voor Dieraangelegenheden):

Bent u al tegen een onderwerp aangelopen dat u met voorrang op de agenda van uw Raad gaat zetten en waarover u de minister gaat adviseren?

Dierenwelzijn inclusief diergezondheid. Diergezondheid is een onderdeel van dierenwelzijn. Dierenwelzijn plopt overal op, in de RDA, in de media, het is het emotionele en economische breekijzer.

Wat is nieuwe dimensie in het debat?

De ontwikkeling in de mensheid. Zo werden in 1980 nog kinderen zonder verdoving in de academische ziekenhuizen geopereerd, want die zouden geen gevoel hebben. En nu denken we hetzelfde over dieren: die hebben geen gevoel, die kunnen we doodschieten en opeten. Dat veroorzaakt nu een emotioneel debat. Hoe het wel moet weet men ook niet, maar in elk geval is het een debat dat de hele samenleving beroert.

Dhr. Pijpers (Gezondheidsdienst voor Dieren):

Welke rol ligt er voor uw nieuwe organisatie (GD) in de verdere toekomst op het gebied van preventie?

Uitbouw van de taken die we nu al doen (uitvoerend in monitoring). Minder reactief, maar actiever optreden met nieuwe technologie. Moderne ICT technieken zijn ook noodzakelijk. De crux is niet naar 0-tolerantie toegaan, maar wel hoe snel we de ziekten vinden. We zullen een innovatieve organisatie zijn en aanbieden aan zowel de overheid als de sector.

2. Maatschappelijke trends

Toenemende invloed van de nieuwe wereldeconomieën

De eerste trend is die van de sterk opkomende economieën, die sterk zullen concurreren met de Nederlandse veehouderij. In het debat Intensieve Veehouderij is geconcludeerd, dat er ruimte is voor kwaliteitsproductie voor een versmarkt in de driehoek Londen, Berlijn, Parijs. Hoe ziet deze veehouderij er uit?

Dhr. Sanders:

U geeft grotendeels zelf het antwoord. Dagverse melk zal niet uit China komen. China en India zullen veel moeite hebben om met hun aanbod de eigen vraag bij te houden en veroorzaakt daarmee geen wijziging op de Europese markt. Nee, meer speelt dat wij graag blijven exporteren. Tweederde van de zuivel moet ons land verlaten, we moeten blijven borgen dat dit kan gebeuren.

In de ketenbeheersing doen we veel, we beschikken over grote kennis. Ervaring en kwaliteit, alles zit in de keten geborgd. Deze systemen zouden gebaseerd moeten zijn op toezicht op toezicht. De kracht van onze industrie is dat wij in staat zijn zelf te zorgen voor eigen toezicht en de overheid te vragen naar een v erstandige manier om daar toezicht op te houden. Eigen verantwoordelijkheid binnen de sector combineren met de verantwoordelijkheid van de overheid in de vorm van toezicht op controle.

Dhr. Van Doorn:

Wat voedt uw optimisme als VION naar de toekomst toe?

U vraagt ons om 10-20 jaar vooruit te kijken. Ik zit nu 24 jaar in dit vak en 20 jaar geleden was de stemming dat alles erg duur is in Nederland. Maar als je nu in China, Australië of Amerika vraagt waar Nederland in excelleert is dat food- en agricomplex. En dat heeft een reden. Het gaat tegen alle data in, we zijn het duurste in arbeid, kapitaal en hebben ook nog de meest ingewikkelde regelgeving.

Toch slagen we er in enorm concurrerend te zijn. Enerzijds omdat we beschikken over goede infrastructuur en food-versmarkt. Anderzijds omdat Nederland uniek is in de wereld vanwege de driehoek overheid, onderzoek en bedrijfsleven. Wij spelen de bal met elkaar. Ik ben uitermate positief dat we zullen slagen dit agrifood complex stevig voort te zetten, ook komende 10-20 jaar.

Hoe gaat dat verder? Anderen kunnen dat toch kopiëren?

We zijn in staat dat op de meest duurzame wijze te doen. We hebben een samenleving die het zich kan permitteren dit soort luxe op te roepen (konijnen uit China, etc.). We zijn er dus in geslaagd dat op te lossen. Een leger in oorlog leert vechten. Nederland is in dat opzicht (dynamiek, maatschappij, productiewijze) de laatste 10 jaar in oorlog geweest. We hebben voortuit moeten lopen om de problemen op te lossen (mestproblemen, diergezondheid). We zullen inventief blijven.

Mevr. Bergkamp:

Wat is nu de grootste wissel die de voorspelde economische groei in Zuidoost-Azië en in Latijns Amerika zal trekken op het karakter en de sturing van het Nederlandse agrocomplex?

Zulke moderne bedrijven vragen om speciale behandeling. Toezicht op controle is al genoemd. Zij hebben eigen kwaliteitssystemen, en de overheid controleert of de systemen goed zijn. Maar niet al het bedrijfsleven is zo professioneel en niet alle Brusselse regelgeving stelt ons in staat om toezicht op controle toe te passen. Dat brengt ons in een spagaat. Er zijn Brusselse grenzen voor hoe modern wij onze systemen mogen inrichten, omdat elk land van Roemenië tot Denemarken aan dezelfde norm moet kunnen voldoen. Daar komt de regeldruk weer terug, met directe overheidscontrole, wat nadelig is voor Nederlandse bedrijven die naar een hoger en efficiënter systeem willen. Het Brusselse kader is nog uit de jaren '70 en geschoeid op Franse leest. Het is dus goed dat het Brussels kader nu ook in bespreking is, en daar hangt veel van af.

Mevr. Termeer:

In de toekomst wordt dat belangrijk: de kracht van Nederland is de bal met elkaar spelen. De basis daarvan is dat er zelforganiserend vermogen blijft bij bedrijven om dat met elkaar te regelen. Kijkend naar scenario's vraag ik me af: blijft dat vermogen wel in de toekomst of slaat het door naar individualisering? Een andere bedreiging komt uit de hoek van de op 5% knoelers, 'free riders'. Daar hebben we strenge regelgeving voor nodig. Het grote risico is dan dat het sociale kapitaal opgegeten gaat worden door de regelgeving. Die 95% die het met elkaar regelt, help je om zeep voor die 5%. Dat ondeminjnt de ruimte voor het zelforganiserend vermogen. Daarmee ondergraaf je vertrouwen. Het sociale kapitaal is de kracht van Nederland.

Dhr. Sanders:

In industrie moet men wel degelijk een zelfreinigend vermogen kunnen hebben. Er is een initiatief gekomen in de veevoederindustrie met trust cue. We moeten daar rücksichtlozer in zijn. Onze mooie bedrijven moeten niet in gevaar worden gebracht voor 5% knoeiers.

Doorgaande verstedelijking in de samenleving van morgen

De stedelijke burger komt steeds meer centraal te staan. Hierdoor ontstaat vervreemding van productiedieren. De tegentrend is dat steeds meer mensen op het platteland gaan wonen. We gaan het platteland opnieuw waarderen. Er vindt hor-sificatie plaats. Zetten deze 2 trends de komende 20 jaar door en wat wordt de maatschappelijke plaats van de dieren dichtbij?

Dhr. Staman:

Nederland is altijd een stadsstaat geweest, groen wijkt voor rood. Dat is een punt van alle tijden. Er is grote variatie in de verhouding met dieren. Daar is geen logica in aan te brengen. De manier waarop we met huisdieren omgaan is in mensen zelf verdeeld, dat geldt evenwel voor de boeren als voor de burger en dat is niet sterker geworden. Wat wel veranderd is, is de manier waarop de media het presenteren. De media vergroten het uit, buiten in programma's over dieren deze diversiteit aan gevoelens uit.

Dhr. Coutinho:

Dat gaat een probleem met zich meebrengen. We leven al lang met huisdieren samen. We krijgen ook intensiever contact met dieren die geen huisdieren zijn en dat brengt nieuwe risico's met zich mee. In de VS is er bijvoorbeeld een raar verhaal over pokken bij prairiehonden, apenpokken ingevoerd vanuit Afrika. Het intensieve contact zet door en geeft moeilijkheden. Hoe intensiever het contact met bijzondere dieren, hoe meer bijzondere micro-organismen kunnen worden overgedragen.

Dhr. Pijpers:

Er ligt een probleem met de acceptatie van hoe we productiedieren houden. De verheerlijking van onze veevoeders maakt dat er geen acceptatie meer is voor hoe wij dieren houden. Daarin moeten we een stap terug. Ik pleit daarom voor educatie, om in het kader van educatie al beginnen bij jonge kinderen leren hoe dat tot stand komt. Als we ontheemd raken van de basis van omgang met dieren is dat een vreemde situatie. Als mensen dieren alleen als knuffeldier kennen, dan zijn we in een rare situatie beland. We moeten wel degelijk educatie op lagere school beginnen over de gang van zaken op reguliere productiedierenhouderij.

Dhr. Vogelaar:

Wat mij zorgen baart is de schizofrene houding van onze maatschappij. We kennen mediahypes in de maatschappij. Vorig jaar waren er 200 paarden buitendijks uitgesloten bij Marum in het hoge water. Maar de 18 kadavers die je in de Oostvaardersplassen kan zien liggen, hebben niet de aandacht van de media. Media aandacht leidt tot overtrokken reacties in de samenleving en ook in het beleid, en daar maak ik me zorgen over.

Mevr. Termeer:

Eén van de belangrijkste trends in studie van bestuurskundigen is incidentalisme (beleid/bestuur reageert steeds vaker op incidenten). Mijn vraag is: hoe gaan de toegenomen beeldcultuur en toegenomen aandacht voor dieren elkaar versterken? Ik denk dat het vooral belangrijk is dat overheid weerstand, een zelfreinigend vermogen ontwikkelt tegen incidenten.

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars – 1

Dhr. Van der Weijden (CLM):

Ik ben bang voor een samenleving met drie Berlijnse muren: tussen veehouderij en natuur (vogelgriep), tussen veehouderij en samenleving (zoönosen) en een muur tussen samenleving en vrije natuur (ziekte van Lyme). Op al die terreinen leiden verbindingen tot risico's.

Mevr. Polman (Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders):

Ik heb alle respect voor wat Nederland heeft bereikt in de wereld op het gebied van food, maar het heeft 'n prijs. We moeten proberen gedifferentieerd beleid te maken, maar het is erg moeilijk dat voor elkaar te krijgen. Het aantal kippen- en watervogelhouders neemt af. (bijvoorbeeld met vaccinatie). Kleinschalig fokken is moeilijk. Je kunt in Nederland niet hobbymatig varkens fokken. Er zal op dat vlak nog veel moeten gebeuren wil het niet zo worden dat hobbydierhouderij binnenskamers blijft.

Dhr. Lutik (DOTank):

Ik hoor veel problemen, maar kunnen daar niet meer kansen uit worden gehaald, bijvoorbeeld regelgeving en schaalgrootte. Is kleinschaligheid geen kans? Uit de textielindustrie is Ten Cate ontstaan, en in de scheepsbouw zien we het bouwen van jachten als een bloeiende tak van sport. Zo is hennepcultuur in Nederland een bloeiende agrosector: 80.000 kleine ondernemers die een topkwaliteit leveren met een internationaal product. Het kan met een hoop regelgeving, de vraag is alleen hoe.

Wilde dieren in de samenleving van morgen

We zijn al 20 jaar bezig om op twee plaatsen hoefdieren meer aan de krachten van de natuur over te laten. Welke plek hebben deze 'wilde dieren' in natuurgebieden over 20 jaar?

Dhr. Van Wijmen:

De trend om in grotere eenheden natuur de vrije krachten van het ecosysteem baan te geven (en dat zijn ook de grotere dieren, het edelhert) zal zeker doorzetten. Verstedelijking houdt ooit op, we zullen in de fase komen dat we met bevolkingskrimp te maken krijgen. We zullen dan anders omgaan met de bebouwde omgeving. We gaan over van een beleid van kwantiteit naar kwaliteit in de bouw. Het beleid van meer en meer bouwen kan niet doorgaan.

Het rood voor groen syndroom. Groen zal door robuuste verbindingen in grotere eenheden aan volume winnen (we zien nationale parken, nationale landschappen en robuuste verbindingen ontstaan). Daar zal rood wild/grof wild lopen. Grote wilde grazers zullen overal toenemen in perceptie. Schotse Hooglanders en Limousins die je loslaat horen daar niet bij.

Dhr. Vaarkamp:

We zijn onderhevig aan trends, de wal gaat het schip keren over 20 jaar. We krijgen oproer als er een paar paarden in water lopen maar we kijken niet naar crepende dieren in de Oostvaardersplassen (want daar staat geen camera, nog niet). Schotse Hooglanders waren geen succes omdat ze het gras niet kort hielden, en nu is er weer een nieuw idee om bizons los te gaan laten. Maar zodra de eerste ongelukken gebeuren, zal er maatschappelijk zeker een tegentrend ontstaan.

Mevr. Bergkamp:

Ik zie meer behoefte aan ruimte en groen. Mensen willen allemaal naar buiten, een natuurmoment hebben. Het probleem met de dieren die zich daarin bevinden is niet zo groot, het zijn overzichtelijke hoeveelheden. We hebben nu al aardige resultaten met het inentenvan wilde zwijnen langs de grens. Onze buurlanden doen dat al. Als het over niet al te grote hoeveelheden dieren hebben, dan is dat preventief met enting goed in de hand te houden. We hoeven ons niet zo druk te maken. Ik denk dat we over 20 jaar ook de dieren in de Oostvaardersplassen enten.

Dhr. Staman:

Ik vind één opmerking van de heer van Wijmen heel belangrijk, nl dat een ecologisch systeem buffert. Je hebt twee beelden:

- 1) Natuur is in een aantal opzichten een bedreiging voor veehouderij, het zou infectieziekten kunnen overbrengen. Het omgekeerde is echter evenzeer het

geval. Als je een beetje robuust systeem hebt, dan kan dat aardig bufferen als het gaat om de verspreiding van infectieziekten.

- 2) Het idee van netwerken van verbindingen (hoofdstructuur). Dat is een idee van biologen, niet van hobbyisten. Daar is voor doorgeleerd. Maar het gevaar is nu dat we als mensen teveel willen bepalen wat er gebeurt. Laatst zei een beleidsmedewerker: "Het ergste wat ons nu overkomt, is dat de Zeearend is gaan broeden, hij doet meer dan hij geacht wordt te doen (doorvliegen), dan moet je dat weer monitoren, etc."

Dhr. Vogelaar:

Ik heb het gebied zien ontwikkelen en geniet van dat gebied. Maar wat daar gebeurt is niet natuurlijk! Zoek maar eens een grote populatie dieren die jaarrond in klei loopt, dat is nergens ter wereld te vinden. Dieren lopen in zand rond. Biologen zullen daar over nagedacht hebben, maar ze hebben geen rekening gehouden met de grondsoort, klei. Het enige dier dat is toegerust om in klei onder natte omstandigheden te werken is de waterbuffel.

Mevr. Termeer:

U zei: "Wat in de OVP gebeurt, zien mensen niet". Maar er zijn nu experimenten met webcams in de Oostvaardersplassen. De jeugd volgt nu massaal wat er gebeurt. Ik ben benieuwd naar de uitwerking, de effecten daarvan.

Dhr. Vaarkamp:

Ik wil zo graag zien wat er gebeurt als er een misgeboorte is, er hangt een kop en 1 pootje uit. Webcam er op, de moeder schreeuwt van schrik, en er is geen dierenarts in de buurt.

Mevr. Termeer / Dhr. Staman:

In de Zuid-Afrikaanse parken gebeurt dat. Puur natuur, prachtig vinden mensen dat.

Dhr. Van Wijmen:

De processen die daar plaatsvinden zijn natuurlijke processen. En wij moeten daar ons perceptieprobleem op loslaten. Introducties zijn voor vakk mensen niet erwünscht. Ik zeg het bewust in het Duits. Als de dieren hier op eigen kracht kunnen komen is dat prima, maar bizon is onzin.

Dhr. Van Doorn:

Er is enerzijds behoefte aan meer natuur. Maar als je kunstmatig probeert een goed landbouwgebied om te zetten in natuurgebied met allerlei exoten dan schieten we te ver door in het voorzien van behoefte aan meer natuur. Als we daar nou

eens wat meer sturing aan geven en inzetten op het creëren van natuurgebieden op een echte natuurlijke manier, dan denk ik dat we een heel eind komen.

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars - 2

Mevr. Sangers (Staatsbosbeheer):

Op het debat rond wilde dieren ligt een sterke emotie. Het is verbazend dat de emotie opleeft zodra het gaat over de Oostvaardersplassen, waar gehouden dieren en wilde dieren leven. Het is een uniek gebied dat is ontstaan en de kans heeft gekregen te worden tot wat het nu is, met introducties van dieren, die zorgen dat een evenwichtig ecosysteem kan ontstaan. Hoe dicht bij de verstedelijkte kant van Nederland kunnen we dit soort gebieden laten ontstaan en laten gebeuren? Maak onderscheid tussen gehouden dieren en wilde dieren. Op de meeste plaatsen in Nederland betreft het gehouden dieren die een rol hebben in het natuurbeheer; in de Oostvaardersplassen betreft het wilde dieren volgens de rechter.

Daarnaast vraag ik aandacht voor een ander aspect, het Zwart wild (het wilde zwijn). Het wilde zwijn hoort in een robuust ecosysteem, waarvoor hij buitengewoon noodzakelijk is. Drenthe heeft momenteel de nul optie: geen zwijn Drenthe binnen, de wilde zwijnen worden doodgeschoten terwijl ze er op eigen kracht binnengekomen zijn. In een groot ecosysteem dat we zouden kunnen ontwikkelen en zich uitstrekt van de Weerribben tot aan de hogere gronden in Duitsland, wordt in elk geval een dier dat zichzelf aankondigt en er thuis hoort (het wild zwijn) de mogelijkheid ontnomen onderdeel te worden van een robuust ecosysteem

Dhr. Vogelaar:

Dieren hebben geen eerlijke kans in de Oostvaardersplassen; er staat een hek omheen en dan heb je een morele zorgplicht. Wat de rechter daarvan vindt, interesseert me minder. Je hebt ook een morele plicht.

Dhr. Pijpers:

Volgens mij hebben we het vraagstuk van wilde dieren vlak bij stedelijke centra en de betekenis voor diergezondheid nog niet goed beet.

Als we praten over de toekomst van diergezondheid is Nederland in drie delen opgesplitst: in het westen de verstedelijkte gebieden en parkgebieden, en dan nog de rest van Nederland. Je moet daar een goede ruimtelijk verdeling maken tussen natuur en vooral agrosector.

Geef daar randvoorwaarden aan, zodat er ondernomen kan worden door de ondernemers. Verander als overheid niet steeds je regels, zodat ondernemers kunnen doen aan schaalvergroting en kunnen investeren. Dat kunnen we prima hand-

len in de diergezondheid. Maar je moet wel keuzes durven maken in de maatschappij. Ruimtelijke ordening zal van grotere invloed zijn op hoe vee gehouden zal worden dan de diergezondheid. De overheid moet dat helder veranderen én voor lange termijn (robuuste scheiding).

Mevr. Termeer:

Meneer Pijpers, ziet u kansen voor diergezondheid van dat wild in parken?

Dhr. Pijpers:

Wij monitoren wilde zwijnen populaties van Midden-Limburg tot de Veluwe op zeer veel pathogenen, en die hebben ze gelukkig heel weinig. We kijken of dat vermengt met gehouden dieren. Dan wordt het moeilijker als je naar free range boerderijen toe gaat.

Mevr. Bergkamp:

Dat risicobeleid, waar we het over hebben, hebben we nu al in de commerciële dierhouderij. Als wildwater vogels met H5N1 besmet zijn, dan moet de commerciële houderij de dieren naar binnen doen. Die keuzes zijn al gemaakt. We doen daar nu moeilijk over, maar dat is het niet. We differentiëren aan de hand van de risico's die zich voor doen. Zij het dat we in dat risicobeleid met name de hobbydierhouders moeilijk in kunnen passen.

Dhr. Staman:

Hoe zit het met extensieve vormen van dierhouderij? Nu wordt tegengestelde oppositie gemaakt tussen dieren in de natuur en dieren die buiten lopen. Er zitten meer risico's tussen productiedieren onderling. Het risico bestaat van onnodig zwart maken.

Dhr. Van Doorn:

Nederland is een stedelijke agglomeratie. We willen blijven genieten van de natuur, die ontwikkelingen zijn er. De invulling van het landschap zal meer leidend zijn in de besluitvorming dan diergezondheid. De beelden zijn gegevens die plaats gaan vinden. Willen wij die leidende positie blijven behouden in de food- en agribusiness, dan zullen we op de trends in moeten spelen. We zullen daar antwoorden in moeten vinden. Duurzaamheid is daarin cruciaal. Onze sector zal dus nog een verdergaande slag moeten maken in duurzaamheid om het bestaansrecht waar te kunnen maken en maatschappelijk geaccepteerd te blijven. De discussie hoe we dat in gaan vullen is interessant.

3. Toekomstbeelden

Booming Valleys

Verplaatst u zich in een wereld waarin een sterke overheid en een sterk floreerend bedrijfsleven gezamenlijk de regie voeren. Wat hebben beide partijen gedaan en gelaten om tot die vorm van samenwerking te komen? Hoe werkt dit uit voor diergezondheid en dierenwelzijn? Wat zijn de essentiële do's en don'ts?

Dhr. Staman:

Is het niet zo dat sterke landen je dwingen om bij elkaar te komen? Dat doet me denken aan de verhalen over kenniseconomie (overruling door andere landen zoals China, we gaan er aan als we er niet iets aan doen). Het komt voort uit angst.

Mevr. Bergkamp:

Het eerste wat de overheid in dit scenario zou doen, als het gaat om duurzaamheid en risico's buiten de deur houden, is het internationaal dierentransport verbieden.

Maar pikt het bedrijfsleven dat?

Ja, die hebben niets aan biggen uit de hele wereld, die virussen hebben waar wij niets van weten.

Dhr. Van Doorn:

Dat zou zeker mogelijk zijn. Iedereen denkt dat we tegenover elkaar zitten, maar dat is niet zo. Eigenlijk zijn we het, genuanceerd, volledig met elkaar eens. In globalisering van de wereld ontwikkelen grote bedrijven en gaan ze de verantwoordelijkheid voor voedselkwaliteit voor hun eigen rekening nemen. Grote bedrijven, zoals Nestlé, Coca Cola, Unilever, Campina en VION zitten in die wereld. Wij opereren niet vanuit Nederland, maar vanuit die dynamiek. Dan kom je in ander beeld terecht, een beeld waarbij de overheid faciliteert en uitwassen niet plaatsvinden.

Dhr. Sanders:

Laten we hand in hand samen naar Europa kijken. Om Nederland zit geen grens. Als sterke overheid en een sterk bedrijfsleven moeten we samen in Europa kijken wat we voor elkaar kunnen krijgen op het gebied van diergezondheid. Toezicht op toezicht, lange termijn afspraken, verder twee sporen beleid: enerzijds ruimte voor groei met professionele grootschaligheid, en daarnaast ruimte voor kleinschaligheid, ook om de burger dichterbij het platteland te brengen.

Samen zorgen dat we niet teveel reageren op incidenten en beeldvorming. Het zou goed zijn als we kijken hoe we de middelen die beschikbaar zijn - ook in sfeer van modulatie - niet gaan uitgeven voor allerlei hobby 's in de provincies, maar dat die worden ingezet voor een duurzame sector.

Mevr. Bergkamp:

Maar met een uitbreidend Europa zal de trend niet zijn dat we soepeler omgaan met het bedrijfsleven, maar dat de overheid juist strenger op een ouderwetse manier kijkt en de controles doet. We moeten niet denken dat Europa ons gaat helpen om in dat hele professionele bedrijfsleven regels te maken waar we wat aan hebben.

Dhr. Staman:

Een risicomijdende overheid. Dan maak je een veehouderij waar niet veel variatie in zit, want dat leidt tot allerlei regelt toestanden. Je kiest voor enkele monoculturen met een geweldig strenge regie, en daar gaat de overheid nog eens over heen. Alles wordt gezet op schaalvergroting, steeds rationeler (geen open systemen, maar gesloten systemen). Ketensystemen met sterke overheidsregie. Bedrijven mogen steeds groter, intensiever en rationeler worden. Hobbydierhouderij en biologische bedrijven mogen uitsterven. Natuur mag meer op afstand komen tussen de intensieve schaalvergrotingende sector en de natuur, kilometers afstand.

Dhr. Coutinho:

Het optimisme over de toekomst en het idee dat je alle risico's kan uitbannen verbaast me. Hoe ongelofelijk defensief er vanuit de sector wordt gereageerd bij MRSA als er iets wordt geïntroduceerd is daar een voorbeeld van. Er hoeft maar één groot incident te gebeuren met overdracht. Het bedrijfsleven heeft het goed georganiseerd, maar als er iets geïntroduceerd wordt, kan het heel snel verspreiden, omdat die dieren zo dicht op elkaar zitten. Op het moment dat er mensen ziek worden, is het beeld van de sector in één keer totaal anders en kan het beeld volledig omdraaien. Men gaat uit van de voorspelbaarheid van risico's, en ik denk dat dat niet waar is, er zijn allerlei dingen die kunnen gebeuren, contacten tussen dieren. Er zijn echter zoveel factoren waar je geen invloed op hebt, maar wel grote invloed hebben op de sector.

Dhr. Vaarkamp:

Houden we onszelf niet een beetje voor de gek?

Ik ben het met elk woord van Coutinho eens. We wachten tot er zaken heel erg fout gaan; er wordt sterk gereageerd op incidenten. Dat is de manier waarop we veranderen in de landbouw, niet door subsidies en diepgaand onderzoek. Nood breekt wet.

Dhr. Staman:

Coutinho heeft gelijk maar mijn verhaal is zoals we het altijd gedaan hebben. We ontkennen dus Coutinho. We zijn niet van plan om te veranderen.

Dhr. Coutinho:

Van nature heeft de mens de neiging om rekening te houden met de bekende risico's. Bij scenario's moet je rekening houden met gebeurtenissen die daar niet in passen (denk aan antibioticaresistentie en het Ebola virus). Het is niet reëel het te doen alsof het niet kan gebeuren.

Mevr. Bergkamp:

Hoe hou je daar dan rekening mee?

Dhr. Coutinho:

In scenario's moet er rekening mee worden gehouden. MRSA is een interessant voorbeeld: het is een bacterie die bij de mens, maar ook bij varkens voor komt. De stam die is ontstaan door veel tetracyclinegebruik bij varkens is daarna overgegaan naar de mens. Dat is een waarschuwing voor iets vergelijkbaars wat kan gebeuren. Als dat gebeurt, dan verandert het beeld. Al zijn er maar drie patiënten in Nederland, dan gaat er opeens heel iets anders gebeuren.

Mevr. Termeer:

Is het denkbaar dat antibioticagebruik geheel verboden wordt?

BoomingValleys: dit scenario is alleen mogelijk als er een MRSA uitbraak heeft plaatsgevonden met een pandemie als gevolg. Alleen dan kan ik me voorstellen dat er een wereld ontstaat met nul tolerantie voor risico's, gehoorzame burgers en een sterke overheid. Grote vraag die ik bij dit scenario heb is: het is wel heel het optimistisch t.o.v. het innovatieve karakter van het bedrijfsleven. Als je een sterk sturende overheid hebt, gericht op nul tolerantie t.a.v. risico's, is dat volgens mij de dood in de pot als het om innovatie gaat.

Mevr. Bergkamp:

En niet alleen de dood in de pot voor innovatie, maar ook voor landbouw als geheel! De burgers willen helemaal niet zo'n landbouw, ze willen koetjes buiten, knuffelen met koeien.

Dhr. Pijpers:

Het beeld zou zijn alsof wij in de veehouderij als een struisvogel continu ons hoofd in het zand stoppen en niet willen weten dat er risico's zijn. De sector is zich hier zeer bewust van en investeert er continu in. Als er iets gebeurt zijn er grote risico's. Er wordt juist geïnvesteerd om te kijken of we de risico's in kunnen perken.

Dhr. Coutinho:

Het valt mij op hoe defensief de sector is. Het is merkwaardig als je zo van jezelf overtuigd bent en dan toch zo defensief reageert. Dan klopt er iets niet, is mijn gedachte.

Dhr. Pijpers:

Het beeld dat bestaat over de sector moet gewijzigd worden. Er moet meer aan educatie gedaan worden. Er is en wordt veel geleerd van crisistuitbraken.

Dhr. Staman:

Pijpers heeft natuurlijk gelijk, bij dierziekte uitbraak wordt er geweldig geleerd, maar je kunt ook zeggen: elke technologische praktijk heeft zijn eigen achilleshielen. En die verdwijnen niet. Denk ook aan congestie en automobilititeit. Er gebeurt van alles, er wordt enorm veel beleid op gezet, maar het wordt alleen erger. Als het meevalt komt dat waarschijnlijk niet door het beleid. Het probleem wordt alleen complexer, en wat je inzet zijn instrumenten vanuit het systeem zelf. En wordt het nog complexer. Wat is dan nog je gevoeligheid voor het probleem?

Dhr. Van Wijmen:

De cruciale vraag die Coutinho stelt is: hoe ga je om met onvoorspelbaarheden? Er zijn al vier antwoorden gegeven:

- 1) Bergkamp heeft gepleit voor het reguleren van internationale diertransporten
- 2) Vogelaar heeft gepleit voor natuurlijke weerstand van het vee
- 3) Het derde kan zijn: juist niet schaalvergroting
- 4) En het vierde kan zijn: genetische diversiteit van de veestapel

Dhr. Sanders:

Als u zich zorgen maakt over dierziekten, waar maakt u zich dan zorgen over? In Nederland, maar in buitenland mag het wel? We moeten dit internationaal zien!

Dhr. Coutinho:

Het prion in Engeland heeft direct invloed op Nederland.

Mevr. Bergkamp:

Wat is dan een wijze scope? Europa is wel minimaal je scope.

Dhr. Sanders:

Als u zich zorgen maakt over ziekten in Europa zou u zo veel mogelijk moeten produceren in Nederland.

Ethische gemeenschappen

Is het voorstelbaar dat ethische overwegingen in het debat over diergezondheid belangrijker worden dan economische?

Dhr. Van Wijmen:

Als je dat vraagstuk wilt aanpakken moet je kijken langs de kant van de consument. Toen we moeite hadden met apartheid verdwenen de Afrikaanse sinasappels uit de schappen van Albert Heijn). Toen Shell een kopersstaking kreeg in Duitsland hield ze op de Brent Spar af te zinken. Als men (voornamelijk de media) er in slaagt de consument te mobiliseren en te richten op bepaalde ethische aspecten, dan kan je een kanteling krijgen van economie naar ethiek.

Dhr. Vogelaar:

Ethische argumenten voeren al heel vaak de boventoon, want ook het bedrijfsleven heeft een zekere moraal. Neem BSE als voorbeeld: het is het bedrijfsleven dat daar enorme stappen heeft gezet in een korte periode. Als je dat omrekent in hoeveelheid geld per BSE geval dan is daar toch een enorme slag gemaakt. Zo zie je elke keer weer dat als zich iets voordoet, het bedrijfsleven stappen maakt. Wat mij zorgen baart is dat Nederland in Europa goed is in crisis, maar niet zo goed in het voorkomen van crisis. Daar zouden we met elkaar beter in moeten worden.

Dhr. Staman:

De marktfilosofen hebben twee modellen voor de kanteling. De ene heet 'optimisation mode' en de andere 'breach of contract', het sociale contract. Dus als je een veehouderij hebt waar maatschappelijke kritiek op is, dan is de standaard manier om daar mee om te gaan: we doen ons best. We gaan in de optimalisation mode, we zetten allerlei instrumenten in en jaar in jaar uit boeken wij voortgang. We hebben nu een aantal crisissen gehad en daarbij ontstond bij boeren het gevoel: het lijkt alsof het contract wordt verbroken, alsof we niet meer meetellen. Dus als je dit soort incidenten hebt en ze houden wat aan, dan kan er een kanteling plaatsvinden (breach of contract).

Mevr. Bergkamp:

Ethiek is al meer leidend dan vroeger, maar wel aan de achterkant (de bestrijding). Aan de voorkant (transport, minder dieren, etc.) is dat nog lastiger. Hoever gaat dat dan, ethiek? Misschien moet je wel helemaal geen dieren houden, of op een andere manier, of veel minder. Ik zou het al geweldig vinden als we het over de wel bekende risico's met elkaar zouden kunnen hebben. Mag het voorkomen van preventie ook nog wat kosten?

Dhr. Sanders:

Volstrekt terecht dat ethiek ook gedragen wordt door de markt. Wij komen over een paar weken met een nieuwe melk. Behalve gezondheid zijn weidegang en duurzame soja onderdeel van die melk. Dat zijn bijna al ethische vraagstukken van die melk die een aantal jaar geleden niet besproken werden. De uitdaging is dan wellicht: welke ethiek en in welke mate gaat die een rol spelen? Maar het antwoord is gewoon ja.

Dhr. Van Doorn:

Het punt is: ethiek, hoe vertalen we dat? Voor mij is dierenwelzijn onderdeel van duurzaamheid. Wij zijn vijf jaar geleden gaan kijken hoe de wereld er voor staat, welke risico's er op ons af komen en wat ons te doen staat. Je kunt wel zwaar gaan investeren in een nieuw marktconcept (dat doen we ook, kijk maar eens wat er van VION terecht gekomen is), maar een enkele dierziekteuitbraak kan alles weer wegvagen. Achter de schermen - niet zo bekend bij een ieder - hebben we keihard ingezet op vernieuwd beleid over innovatief omgaan met dit soort processen om stap voor stap de risicokant van dierziekten in de klauwen te krijgen.

Dhr. Sanders:

De opgave is om consument en burger dichter bij elkaar te krijgen. De burger praat over ethiek, over natuur en de consument handelt anders in de winkel.

Dhr. Van Doorn:

Dat moet niet gebeuren op basis van excessen en incidenten, maar op basis van de overtuiging dat we het zo moeten doen, om te voorkomen dat het gebeurt (een uitbraak). Niemand kan garanties geven dat het niet zal gebeuren. Dat betekent dat we niet moeten wachten op een Brent Spar in ons vakgebied, want dan zijn we tien jaar te laat. In een geleidelijk proces moeten we burger, maatschappij en consument, en de wijze waarop we hiermee omgaan, dichter bij elkaar brengen. Het zal een hele uitdaging zijn het communautaire EU beleid hierin te verankeren.

Tussentijdse reacties van toehoorders/ontwikkelaars - 3

Wat mevr. Bergkamp zegt is heel spannend: kijk naar het risicoprofiel dat er al zit op uitbraken (als je weet waar kalveren allemaal vandaan komen, en waar we kuikens naartoe brengen). Hebben we het lef als we dieren transport echt gaan verminderen niet zozeer op basis van welzijnsargumenten, maar meer op basis van risicoprofiel? Dat heeft keiharde consequenties voor boeren in Nederland. Durven we dat met elkaar te dragen?

Dhr. Munters (ministerie van LNV):

We zien weer meer voorbeelden, waarbij de lessen uit de crisissen vergeten zijn. De sector komt dan bij ons op het ministerie praten om de verzamelregels te versoepelen. Waarom zetten we nu geen stappen, en gebruiken we internet niet om tot doorbraak te komen? Dat we gezondheidsrisico's ook werkelijk oplossen. Ik ben bang dat als we over vijf jaar terugkijken zullen zien dat we verder gegaan zijn met een hygiënische aanpak en de dieren af te sluiten voor iedere ziektedruk, en niet bezig zijn gegaan met robuuste dieren die een beetje ziektedruk aankunnen. Hoe kunnen die veranderingsprocessen op gang komen?

Dhr. Steverink (Biologica):

Ik mis een trend: vlees wordt onbetaalbaar. We zien het broeikaseffect, het produceren van vlees kost veel energie en we hebben ook nog de resistente bacteriën. Is het dan niet zo dat we de verwachting uit kunnen spreken dat we over 20 jaar geen vlees meer produceren en nu in moeten zetten op vleesvervangers? Want dat wordt de toekomst

Dhr. Meester:

Globalisering betekent in zijn definitie dat je contacten overal over de wereld mogelijk maakt. Als dat gebeurt, dan kan het zijn dat verspreiding van vreemde organismen op allerlei andere manieren gaat dan alleen via het diertransport (b.v. via reizen). Het fenomeen van verspreiding wordt veel te sterk gekoppeld aan diertransport, verspreiding houd je niet tegen met een transportverbod.

Dhr. Staman:

Daan van Doorn noemde een heleboel zaken rond duurzaamheid, waardoor het allemaal goed gaat, maar ik weet niet waar u naar toe wilt. Wat is nou het toekomstbeeld van dierhouderij? Hoe zien de schuren er uit, hoe ziet het transport er uit? U hebt de vraag meerdere malen gesteld, maar er komt geen antwoord op!

Mevr. Termeer:

Kunnen we verwachten dat je de burger en de consument bij elkaar kunt brengen? Leven we niet veel meer in een samenleving met de dominante trend dat mensen steeds vluchtiger worden? Mijn uitgangspunt is: mensen zijn gewoon niet consequent. Dus moet je dat van ze verwachten? Sociaal contract met de samenleving: de samenleving is steeds meer pluriform en zul je dat sociale contract dus veel meervoudiger moeten maken. Eén van de sociale contracten zal zijn dat mensen ook wel weer goedkoop vlees willen, en anderen willen ethisch verantwoord vlees. Hoe ga je die variëteit managen?

Dhr. Sanders:

Wat zijn de gevolgen van het klimaat probleem voor vleesconsumptie?

CO2 is een gigaprobleem dat op ons afkomt. We moeten dit als een uitdaging oppakken en ons de vraag stellen hoe schaalgrootte kan helpen om problemen op te lossen. We hebben in Nederland een enorme innovatiepotentieel en grote kenniscentra. Laten we de krachten bundelen en kijken hoe we daar wat aan kunnen doen. Als we dat goed aanpakken, dan kunnen we het ook.

